
JOSEP J. CONILL & ANNA SALOMÉ

ELEMENTS PER A UNA SOCIOLOGIA SISTÈMICA DEL LLENGUATGE

Definim la sociolingüística com l'estudi de les entitats ordenades del llenguatge en la seva funció comunicativa en tant que essència de la societat

Harver G. Currie & Eva García C. Currie

Una teoria de la societat moderna ha d'estar de tal manera construïda conceptualment, que tots els conceptes hi han de ser formulats de nou, en el cas que hom vulgui emprar una teoria d'aquesta naturalesa. Una tal teoria ha de ser introduïda pel seu compte i risc, i amb això el que pretén no és més que encarnar una mesura molt alta de ressonància social. No pretén aquesta teoria esdevenir mestra ni té una funció de representació. No considera les seves delimitacions com pressupòsits provinents de la naturalesa o de l'essència dels seus objectes, sinó que ha de construir-se a si mateixa. Aleshores és ella el seu propi mètode. Però aleshores seria d'aquesta manera un model de la societat en la societat, que informa sobre la manera d'ésser peculiar d'aquesta societat. El seu assoliment seria: possibilitar oportunitats d'observació autodisciplinades, que no estan limitades pel coneixement del sentit comú ni pels coneixements dels sistemes de funcions. Tota la resta és només una pregunta sobre la complexitat encara realitzable sota condicions tan estrictes.

Si això s'hi du a terme, aleshores hom tindria una societat que amb l'ajut de la sociologia es podria descriure a si mateixa. I que és el que n'hi hauria al darrere? Absolutament no-res.

Niklas Luhmann

0. «L'home és una invenció, la data recent de la qual mostra amb tota facilitat l'arqueologia del nostre pensament. I potser també la seva fi propera». Amb aquestes paraules, situades cap a la fi de *Les mots et les choses* (1966), Michel Foucault anunciava la imminent dissolució de l'home per obra i gràcia de les ciències socials. Malgrat el blasme escandalitzat de què va ser objecte al seu moment, a hores d'ara resulta difícil dubtar de la intuïció del filòsof francès. El pas del temps s'ha encarregat de demostrar

l'encert de les seves prediccions, a mesura que han anat sorgint tota una sèrie d'elaboracions intel·lectuals caracteritzades pel desplaçament de la centralitat del subjecte antropològic (Morey, 1987). Una de les aportacions més suggestives dins d'aquesta línia de pensament està representada per la teoria de sistemes, dins el marc epistemològic de la qual esdevingué molt aviat evident la pertinència de renunciar a l'elecció de referències coincidents amb la *persona* (Bateson, 1972: 343-350; Morin, 1977-1991; Luhmann, 1998: 30), atès que aquesta noció inclou una multiplicitat de facetes (biològiques, psíquiques, socials...), cadascuna de les quals pot ser adscrita a diferents perspectives sistèmiques, difícilment reunificables dins un mateix sistema.

No deixa de constituir una dada significativa el fet que aquestes i d'altres aportacions pioneres en l'obertura del camí cap a la construcció d'unes ciències socials de caire no humanista hagin romàs considerablement ignorades per part de les tendències predominants d'una sociolingüística –utilitzem el terme com a sinònim de sociologia del llenguatge– aferrada a la quantitofrènia i incapaç tot sovint de concebre d'altres mètodes de recerca diferents de la mera anàlisi estadística, emprada gairebé sempre per documentar evidències. Lògicament, aquest *modus operandi* no la situa en les millors condicions per superar les restriccions derivades de l'estudi del subjecte –especialment enutjoses, tenint en compte la naturalesa social del llenguatge– de cara a la constitució d'una sociolingüística general. L'estat d'indigència teòrica derivat d'aquests plantejaments no resulta fàcil de reparar, a no ser que hom renunciï al sentit comú disciplinàriament establert i substitueixi els individus pels sistemes de comunicació com a objecte científic. Al nostre entendre, una de les vies més fructíferes per sortir de l'encallador és aquella que passa per l'aproximació crítica als pressuposts teòrics derivats de l'obra de Niklas Luhmann.

Fidels a la idea exposada, al llarg de les pàgines següents presentem un model de sociologia del llenguatge inspirat en les premisses de la teoria dels sistemes socials autopoietics i autoreferencials. Tanmateix, el llenguatge no juga cap paper especialment rellevant dins la producció de Luhmann –que, en aquest sentit, no constitueix una excepció respecte a la major part dels sociòlegs. El lector farà bé de no oblidar en cap moment, doncs, que no es troba al davant d'una introducció al pensament d'aquest autor. Això no significa que hàgim manipulat irreflexivament al nostre antull el riquíssim arsenal conceptual que ens brinda la sociologia luhmanniana. Vol dir tan sols que al llarg de l'exposició hem concedit sempre primacia a la utilitat operativa dels conceptes per damunt de qualsevol afany exegetíc. En d'altres mots: hem emprat els seus escrits

a la manera d'una caixa de ferramenta, tal com postulava Foucault que calia fer. De més a més, hem tingut bona cura de connectar els postulats sistèmics que constitueixen la columna vertebral del projecte amb una llarga sèrie d'aportacions teòriques procedents de les més diverses disciplines, en la mesura en què realitzen contribucions decisives a la configuració de la sociologia del llenguatge que pretenem bastir. Finalment, però no en darrer lloc, hem procurat així mateix acompanyar l'exposició d'una sèrie de comentaris, per regla general breus, sobre les repercussions immediates del nostre treball pel que fa a l'examen d'alguns llocs comuns de la teoria social del llenguatge. Aquests comentaris no s'haurien d'entendre exclusivament com a il·lustracions susceptibles d'aportar claredat a un text sovint difícil, sinó com a veritables pistes de les tasques més urgents que en un futur pròxim haurà d'emprendre la sociologia sistèmica del llenguatge. En tot cas, la nostra preocupació fonamental a l'hora de redactar aquest paper ha estat d'assolir la màxima coherència del conjunt, sacrificant pel camí si calia la faceta més erudita del treball intel·lectual, relacionada amb l'especificació del grau d'originalitat de cadascuna de les parts.

1. L'APORTACIÓ DE NIKLAS LUHMANN

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

1.1. La figura cabdal de la sociologia sistèmica ha estat, sens dubte, el sociòleg alemany Niklas Luhmann, el més important des de Max Weber i un dels protagonistes més destacables i polèmics –per bé que probablement també un dels més desconeguts– d'allò que Quentin Skinner (1985) ha batejat com el retorn de la Gran Teoria a les ciències socials. Vinculat al grup de pensadors procedents de diverses disciplines (Heinz von Foerster, Humberto Maturana, George Spencer-Brown, etc.) que han revolucionat la teoria de sistemes amb la creació del paradigma dels sistemes autoreferents, se'l pot considerar també com un legítim hereu del corrent que Yves Winkin (1981) va presentar en societat sota el rètol de *la nouvelle communication*, així com del funcionalisme estructural parsonsià, els postulats del qual ha reformulat de cap a peus mitjançant el recurs als desenvolupaments sistèmics més avançats.

1.2. La trajectòria biogràfica de Luhmann resulta poc pròdiga en esdeveniments externs (Navas, 1997a). Va néixer a Lüneburg (Baixa Saxònia) el 8 de desembre de 1927. Els seus estudis de batxillerat es veieren interromputs quan va ser cridat a files per l'exèrcit alemany a les acaballes de la Segona Guerra Mundial. Fet presoner pels americans, un cop en llibertat va cursar la carrera de Dret a la Universitat de Friburg.

Després de llicenciar-s'hi, al llarg d'un curt període va exercir l'advocacia, professió abandonada molt aviat per ingressar com a funcionari de l'administració pública al Ministeri d'Educació de la Baixa Saxònia. Des del primer moment va compaginar la seva feina amb una intensa dedicació lectora, fonamentalment en els àmbits de la filosofia i la sociologia. Durant el curs 1960-61 va obtenir una beca per estudiar Ciències de l'Administració i Sociologia a la Universitat de Harvard. Allí va entrar en contacte directe amb Talcott Parsons, el pensament del qual el va influenciar de manera notable, sobretot com a model d'ambició teòrica, circumstància que no va impedir que se'n separés des del principi en qüestions fonamentals. Retornat a Alemanya, va treballar a l'Institut d'Investigació de l'Escola Superior de Ciències de l'Administració de Speyer (1962-1965) i, posteriorment, com a Cap de Secció al Centre d'Investigació de la Universitat de Münster, amb seu a Dortmund (1965-1968). Entretant, el 1966 havia obtingut el doctorat en Ciències Socials i l'Habilitació en la Facultat de Dret d'aquesta mateixa universitat, on fins el 1968 va ocupar de forma interina la càtedra de Sociologia. A partir d'aquesta data, tret de les seves estades a d'altres centres universitaris d'arreu del món, la trajectòria de Luhmann fins la seva jubilació el 1994 es troba vinculada a la Càtedra de Sociologia de la Universitat de Bielefeld. Doctor *honoris causa* per diverses universitats, l'any 1988 va rebre el Premi Hegel, concedit per la ciutat de Stuttgart. Va morir el 6 de novembre del 1998, en plena producció teòrica. Com acostuma a ocórrer, a casa nostra la notícia va passar pràcticament desapercebuda.

1.3. Entre la seva ingent producció bibliogràfica, integrada per més de cinquanta llibres i tres-cents articles, podem destacar obres com *Soziologische Aufklärung* (6 vols. entre 1970 i 1995), *Liebe als Passion* (1982), *Soziale Systeme* (1984) o *Teoria della società* (1992), aquest darrer en col·laboració amb Raffaele De Giorgi. En tot cas, el lector que en vulgui tenir complida notícia pot consultar els reculls bibliogràfics compilats per Javier Torres Nafarrate (1996) i Alejandro Navas (1997b). No coneixem cap traducció catalana de les seves obres, que des de fa alguns anys han estat profusament traslladades al castellà, gràcies sobretot als bons oficis de l'editorial Anthropos de Barcelona, juntament amb la Universidad Iberoamericana de Mèxic D. F. i l'Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Occidente (ITESO) de Guadalajara (Mèxic). Al llarg del present article, ens basarem sovint de manera molt directa –fins a l'extrem d'incórrer en la paràfrasi, motiu pel qual ens hi estalviarem les referències constants– en tres obres de Luhmann (1996a, 1984, 1998), la lectura de les quals en l'ordre citat recomanem des d'ara al lector. Això no significa, com hem assenyalat més amunt, que

ens mantinguem sempre fidels als plantejaments de l'autor de *Sistemes socials*. Al contrari, ens n'hem separat en nombroses ocasions, per motius de claredat o de conveniència teòrica, tot recorrent a reflexions d'altres procedències quan ho hem estimat convenient, amb l'objectiu de contribuir a l'enriquiment de la perspectiva adoptada.

Ha esdevingut ja un tòpic assenyalar l'ingent esforç de comprensió exigint al lector pels escrits luhmannians, a causa dels alts nivells de complexitat teòrica i terminològica assolits. Aquest esforç pot ser pal·liat parcialment consultant els estudis introductoris a la seva obra disponibles en el mercat (Navas, 1989; Izuzquiza, 1990; DD.AA., 1996), encara que això no n'estalvia la lectura directa. Així i tot, pensem que l'esforç —que segurament cal fer extensible també a la lectura d'aquest article— paga la pena, en la mesura en què la superteoria sociològica elaborada per Luhmann admet pocs parangons respecte a la seva capacitat d'operar una transformació radical dels punts de vista acceptats i situar-nos en condicions immillorables per abordar des d'una perspectiva diferent la descripció del sistema social.

2. ELS TRES PARADIGMES DEL PENSAMENT SISTÈMIC

2.1. Luhmann distingeix tres etapes fonamentals en l'evolució de les teories sistèmiques. En primer lloc, una tradició que es remunta a l'antiguitat i es anterior a l'aparició mateixa del terme «sistema» (ca. 1600), basada en el *postulat clàssic del tot i les parts*, d'acord amb el qual el tot és més que la suma de les parts. En el terreny del pensament sociològic, aquestes idees portaven a concebre unes societats integrades per individus, considerats com a parts respecte del tot social.

2.2. Cap a mitjan segle xx, en el marc de la teoria general de sistemes impulsada entre d'altres per Ludwig von Bertalanffy (1968), l'esquema anterior va ser substituït per l'enfocament de la *diferenciació entre sistema i entorn*. Hom va poder així establir una primera distinció entre els *sistemes tancats* (propis de la física) i els *sistemes oberts* (característics dels processos biològics i socials). Els primers es consideren aïllats de l'entorn, que no hi juga cap paper rellevant —o només pot jugar-lo a través de canals molt específics—, i el seu estat final es troba inequívocament determinat per les condicions inicials. Per contra, els sistemes oberts són susceptibles d'una major quantitat de reflexió teòrica, atesa la seva major complexitat, i es caracteritzen per la propietat de l'*equifinalitat*, que els permet desembocar en un mateix estat final a partir de diferents condicions inicials i seguint diferents trajectòries. Poden construir i demolir els seus

components mitjançant un procés continuat d'incorporació i eliminació de matèria, que, mentre persisteixen com a tals, no els permet arribar mai en l'equilibri, sinó mantenir-se en un *estat uniforme (steady)*. En el seu cas, la diferenciació sistèmica consisteix en la repetició, dins del sistema, de la diferència entre sistema i entorn, així com en el fet que el sistema pugui posar-se a si mateix com a entorn per a la formació dels seus subsistemes.

2.2.1. Aquest *paradigma dels sistemes oberts* va conèixer tres versions successives: (a) l'esquema *input/output*, complementat amb el *model de la caixa negra (black box)*, d'acord amb el qual el coneixement de les estructures sistèmiques resulta només accessible a través de l'observació de les seves regularitats externes (Aracil, 1986: 115-117). Com va assenyalar oportunament Bateson (1972: 66), una caixa negra no és sinó la convenció científica de no portar les explicacions més enllà d'un cert punt i, com a tal, aquest acord acostuma a ser provisional i revisable; (b) l'esquema cibernètic de *feedback (negatiu)*, els exemples més senzills del qual serien els reguladors elementals i els servomecanismes, centrat en l'estudi dels procediments de què disposa un sistema per tal de regular la distància amb el seu entorn, a fi de continuar mantenint l'estabilitat; i (c) l'esquema del *feedback positiu*, que amplia l'esquema anterior amb la inclusió de la possibilitat d'un increment de la *desviació* del sistema respecte de l'entorn, susceptible d'acabar esdevenint una amenaça per a la pròpia supervivència sistèmica.

2.2.2. La introducció d'aquests principis en el terreny de la sociologia, duta a terme pel funcionalisme estructural, es va fer molt lentament, circumstància que va propiciar durant molt de temps un notable endarreriment teòric, concretat en la persistència d'un concepte de sistema presidit per l'analogia amb el model organicista, on es concedia la màxima importància a l'estreta cooperació de les parts, en el marc d'una estructura relativament fixa i amb límits molt reduïts per a la desviació (Buckley, 1967: 27-36). Per tal de comprovar-ho, podem fer una ullada a la definició de sistema formulada per dos dels sociòlegs més influents de l'època com Talcott Parsons i Edward A. Shils (1951: 107), amb la seva insistència en «la interdependència de les parts que l'integren o "variables". La interdependència consisteix en l'existència de relacions determinades entre les parts o les variables, en oposició al caràcter causal de la variabilitat (...), la interdependència és l'ordre en la relació entre els components que constitueixen un sistema».

2.2.3. Pel que fa a l'aplicació més coneguda dels principis sistèmics a la sociologia del llenguatge, el model aracilià del conflicte lingüístic (Aracil, 1965: 26-27), està

basada en el paradigma dels sistemes oberts. D'acord amb els principis imperants en la sistèmica de l'època, les relacions actives entre el sistema lingüístic i el seu entorn sociocultural hi apareixen esquematitzades a través d'un model de caixa negra, on *input* i *output* corren a càrrec, respectivament, de les funcions lingüístiques de la societat i les funcions socials de la llengua. De forma correlativa, s'hi distingeixen dues menes de funcions lingüístiques fonamentals, el control lingüístic i la consciència lingüística. Les possibilitats de resposta del sistema lingüístic a les pertorbacions procedents del seu entorn (social) són també dobles: d'una banda, el *feedback* negatiu (= normalització lingüística), responsable dels comportaments «propositius» o autoregulats; i, d'altra, el *feedback* positiu (= substitució lingüística), referit als processos autocatalítics o de creixement sistèmic. En el primer cas, el sistema redueix la seva entropia interna, mentre que en el segon aquesta sofreix un increment i s'encamina cap a la dissolució. El conflicte, al capdavant, consistirà en l'estrès provocat per les disfuncions del sistema lingüístic respecte a les pertorbacions sorgides de l'entorn.

2.2.3.1. Deixant de banda els defectes inherents a la mateixa formulació del model, derivats sobretot de la identificació del sistema amb l'estructura lingüística (Boix & Vila, 1998: 96-97; Conill, 2001b), aquesta mena de plantejaments ha estat tradicionalment objecte d'una crítica de caràcter ideològic, centrada en els seus orígens tecnocràtics, que interpreta la denúncia de la supervivència del sistema en termes d'estabilitat com una apologia de l'*statu quo* (Ninyoles, 2001). Molt més interessants resulten, al nostre entendre, aquelles crítiques que destaquen les insuficiències dels models de caixa negra en el terreny de la construcció de teories socials, perquè «a causa del caràcter opac que s'hi atorga a la societat, és discutible que aquest model pugui ser admès com una explicació sociològica vàlida» (Conill, 2001a: 308). I és que, a diferència dels sistemes tècnics, els *sistemes oberts al sentit*, com ara el sistema social, no s'ajusten pas al model del que Heinz von Foerster (1972: 196-198, 1984: 148-150) anomenava una *màquina trivial* –això és, un sistema determinista i previsible, caracteritzat per una relació unívoca invariable entre entrades (*inputs*) i eixides (*outputs*). Ningú no nega que la trivialització pot resultar una estratègia útil i constructiva en alguns dominis, però «és una panacea perillosa quan l'home l'aplica a si mateix» (Foerster, 1972: 198). Per tal de descriure el sistema social, doncs, caldrà recórrer a un model de complexitat molt superior, les *màquines no trivials* (Foerster, 1972: 196-198, 1984: 150-154), on la relació entrada-eixida no és invariable, sinó que resulta determinada per les eixides prèvies de la màquina –o, dit d'una altra manera, aquelles màquines en què els passos

previs en determinen les reaccions presents. La diferència fonamental, doncs, respecte a les màquines trivials no consistiria tant en el fet que no siguin sistemes deterministes, que ho són, sinó en la dificultat per calcular-ne la predictibilitat, atès que, mentre en una màquina trivial l'operació interna és sempre conseqüència de només un estat intern, en les màquines no trivials la desviació d'un estat intern a un altre n'és la principal característica.

2.3. Sigui com sigui, les teories anteriors mai no van precisar el caràcter intern del fenomen sistèmic. De fet, els models de caixa negra van mantenir la seva opacitat fins a finals de la dècada de 1960, en què el paradigma dels sistemes oberts va començar a ser qüestionat a partir d'una versió més complexa de la teoria de sistemes: el *paradigma dels sistemes autoreferencials i autopoiètics*, segons el qual la diferenciació sistèmica només pot efectuar-se mitjançant l'autoreferència i la reproducció de la pròpia operació constitutiva. Com és lògic, això no vol dir que les operacions autoreferencials s'hi duguin a terme des de premisses solipsistes, sinó que en aquest context la distinció entre sistemes oberts i sistemes tancats resulta desplaçada per la reflexió sobre els procediments que permeten a la clausura autoreferencial de produir obertura. Les transformacions introduïdes per tals postulats en la teoria sistèmica resulten de gran transcendència per a la sociologia, en la mesura en què, com tindrem ocasió de constatar al llarg de les pàgines següents, l'interès per l'assentir, el control i la planificació del desenvolupament en relació amb l'estabilitat estructurada s'ha transformat en atenció envers l'autonomia, la sensibilitat davant l'entorn i l'estabilitat dinàmica.

3. EL SISTEMA SOCIAL COMA SISTEMA AUTOREFERENT I AUTOPOIÈTIC

3.1. El punt de partida de la teoria sistèmica de Luhmann consisteix, justament, a precisar la diferència entre sistema i entorn. Un sistema pot ser caracteritzat com la *diferència que resulta de la diferència* entre sistema i entorn. La formulació anterior, aparentment tautològica, arrenca de la definició batesoniana de la informació com a «diferència que fa una diferència» (Bateson, 1972: 484). Aquesta diferència actualitza simultàniament el sistema com a costat *diferenciat* i l'entorn com a costat merament *indicat*, atès que la frontera entre tots dos pertany al sistema mateix, de manera anàloga a com la pell separa els éssers vius del seu medi ambient sense deixar per això de pertànyer-los. El sistema es defineix, així, com una diferència que es produeix constantment a partir de *només un* tipus d'operació, recursivament efectuada a través del temps.

3.1.1. Aplicats a l'àmbit de la teoria dels sistemes socials, aquests principis teòrics ens porten a tractar d'identificar l'operació social susceptible de satisfer els requisits d'unitat, identitat i capacitat d'enllaç operacional. Segons Luhmann només n'hi ha una que s'hi ajusti: la *comunicació*. Un sistema social sorgirà tan sols quan la comunicació desenvolupi més comunicació a partir de si mateixa. Aquesta operació té capacitat per establir una diferència entre sistema i entorn, en la mesura en què les comunicacions s'enllacen entre si deixant de banda —és a dir, relegant a l'entorn— totes les altres coses, que *només* adquireixen rellevància per al sistema quan poden ser processades comunicativament.

3.2. El sistema es caracteritza, doncs, per una *clausura operacional*, entesa com la propietat de reproduir-se mitjançant un sol tipus d'operacions *exclusives*. Aquest axioma es relaciona amb dos dels punts més discutits en l'actual teoria de sistemes: (a) l'*autoorganització*, o construcció de les estructures pròpies a dins del sistema i impossibilitat d'importar-ne de l'entorn. Un sistema comença a existir, precisament, a partir de l'instant en què construeix estructures, l'evolució de les quals crea la seva *història*. Per a Luhmann, el sistema social està compost per *elements* (comunicacions), *relacions* entre ells (definides per la recursivitat de la comunicació) i *estructures* (o limitacions de les relacions possibles dins del sistema); i (b) l'*autopoiesi*, concepte encunyat pel biòleg i filòsof Humberto Maturana, que es refereix a la capacitat de certs sistemes de produir-se contínuament a si mateixos (Maturana & Varela, 1996: 36). En el marc de les teoritzacions luhmannianes, l'autopoiesi vol dir que un sistema només pot produir operacions en la xarxa de les seves pròpies operacions —i aquesta xarxa és produïda per les operacions mateixes. El sistema, doncs, es produeix completament a si mateix i no sols les seves estructures, les quals, en limitar les relacions sistèmiques possibles, en dirigeixen l'autoreproducció. La condició autopoietica del sistema social vindrà donada, com ja hem vist, per la capacitat de la comunicació per produir-se a si mateixa.

3.3. Pel que fa a l'entorn, aquest no té capacitat per determinar causalment l'autopoiesi del sistema. Tan sols pot exercir la seva influència causal en el terreny de la destrucció, però no en el de la determinació dels estats interns. Les causalitats observables en la relació sistema/entorn estan col·locades exclusivament en el pla dels *acoblaments estructurals*. Aquests no determinen els estats del sistema, sinó que la seva funció consisteix a proveir-lo d'un estrès permanent, situat en l'origen de l'evolució de les estructures sistèmiques. Segons Maturana, l'acoblament estructural es troba disposat de manera *ortogonal* respecte a l'autodeterminació del sistema i, en tal sentit, tots els

sistemes estan adaptats al seu entorn –ja que de no ser així no existirien–, però cap a l'interior del seu radi d'acció conserven totes les possibilitats de captenir-se de manera no adaptada. L'acoblament *no* està connectat amb la totalitat de l'entorn, sinó només amb la part que el sistema en selecciona –i el sistema en selecciona exclusivament allò que pot processar.

3.3.1. Referit al sistema social, això voldrà dir que aquest processa únicament comunicació i els esdeveniments no comunicables tan sols poden originar-ne la destrucció. La necessitat de seleccionar deriva de l'existència d'un gradient de complexitat entre entorn i sistema, d'acord amb la qual la reducció de la complexitat d'aquell esdevé condició necessària per a l'augment de la complexitat d'aquest. Per tal d'efectuar aquesta selecció el sistema posseeix un ventall d'estructures que preconditionen allò que s'hi pot tractar. Les pertorbacions de l'entorn apareixen referides, doncs, a les estructures, que les actualitzen en el sistema, transformant-les en informació, entesa com l'esdeveniment que selecciona estats del sistema i n'actualitza l'ús de les estructures. Serà l'autopoiesi del sistema la que, posteriorment, haurà d'identificar o rebutjar aquesta informació.

4. SISTEMES PSÍQUICS I SISTEMES SOCIALS: ACOBLAMENT ESTRUCTURAL I LLENGUATGE

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

4.1. La teoria luhmanniana introdueix una diferenciació estricta entre *sistemes psíquics* (Ruiz de Copegui, 1983) i *sistemes socials*, operatius tots dos en el medi del sentit –els uns per mitjà de la *consciència*, els altres per mitjà de la *comunicació*. D'acord amb la caracterització anterior del sistema com a diferència, el fet de situar les dimensions psicològica i biològica de l'individu en l'entorn del sistema social no equival a formular-hi cap mena de judici ontològic. Es tracta d'una posició estrictament epistemològica, la finalitat de la qual és distingir de manera precisa entre el sistema i l'entorn. Gràcies a aquesta distinció s'obre la possibilitat de concebre l'home com a part de l'entorn del sistema social de manera més complexa i, al seu torn, més lliure que si hom el concep com a part de la societat, ja que l'entorn és, per comparació amb el sistema, el costat indicat de major complexitat i menor ordre. En realitat, aquest enfocament, malgrat l'escàndol suscitat en ocasions (Habermas, 1985: 434-453), enllaça amb els postulats clàssics d'Émile Durkheim (1895: 11-21) que estableixen com a primera regla del mètode sociològic la necessitat de *considérer les faits sociaux comme des choses*, exteriors als individus i explicables a partir de criteris específicament socials. El principal matís

que hi aporta Luhmann deriva tan sols de la seva consideració, no dels fets socials, sinó de l'operació social efectuada en el marc d'un sistema autopoietic.

4.1.1. Al capdavant, tal manera de procedir es justifica mitjançant la necessitat, reconeguda per Herbert A. Simon (1968: 154-156), de descriure la complexitat d'acord amb procediments jeràrquics, basats en la propietat de la *quasidescomponibilitat*, d'acord amb la qual les vinculacions entre els components del mateix nivell d'una jerarquia acostumen a ser més fortes que les vinculacions entre diversos nivells jeràrquics, la qual cosa permet d'establir una separació entre una dinàmica jeràrquica d'*alta freqüència*, pròpia de l'estructura interna dels nivells, i una dinàmica de *baixa freqüència*, que regeix la interacció entre nivells. De no ser així, l'anàlisi de la complexitat demanaria uns coneixements infinits i uns càlculs tan estèrils com exhaustius de les interaccions de les seves parts elementals, que restarien confinades per sempre més enllà de tota capacitat de comprensió.

4.2. La relació entre sistemes psíquics i socials pot descriure's en termes d'*acoblament estructural*. Els sistemes socials es troben acoblats als sistemes psíquics i només a ells. La comunicació, doncs, és totalment independent respecte del que s'esdevé en el món, que no hi juga cap paper rellevant. Tot el que és possible comunicar ha de passar en primer lloc pel filtre dels sistemes psíquics, situats, com ja sabem, en l'entorn del sistema social i únics susceptibles de percebre els esdeveniments del món. Però els sistemes psíquics no comuniquen, aquesta operació és pròpia dels sistemes socials. Per tant, si bé la comunicació depèn de la consciència, n'és alhora operativament independent, ja que la consciència mai no és comunicació i la seva funció consisteix a proveir de pertorbacions els sistemes socials a través de l'acoblament estructural. Una il·lustració d'aquests postulats per via literària podem trobar-la a *La machine à lire les pensées* (1937), novel·la d'André Maurois on es relata el descobriment d'una màquina capaç de permetre als seus posseïdors l'accés als pensaments del proïsme, la qual, al capdavant, esdevé del tot inútil, perquè l'univers caòtic del pensament no comunica res d'interès.

4.2.1. Tant la comunicació com la consciència s'han desenvolupat pel camí de la *coevolució*, i un tipus de sistema és l'entorn imprescindible de l'altre. La idea de Luhmann no és pas nova. Només cal recordar, posem per cas, que el psicòleg rus Lev S. Vigotski (1934) sostenia que els usos egocèntrics del llenguatge infantil no es poden dissociar dels usos socials, sinó que tots dos responen al mateix objectiu, per bé que aquests regulen els intercanvis i aquells la conducta —això és, la comunicació i la consciència, respectivament. Podem dir que les operacions dels sistemes psíquics i els

sistemes socials, encara que irreductibles al llenguatge, deuen la seva autopoiesi al fet d'estar acoblades estructuralment de manera lingüística, ja que el llenguatge fixa el sentit que permet la recursivitat operativa de tots dos sistemes. L'acoblament estructural s'hi produeix, doncs, a través del llenguatge, que pot funcionar alhora dins l'operació de la consciència i de la comunicació.

4.2.1.1. En conseqüència, des del nostre punt de vista l'estudi del llenguatge admetrà dos enfocaments fonamentals, substancialment coincidents amb els dos tipus de sistemes que entren a formar part de l'acoblament estructural. Tindrem així, d'una banda, una *psicolingüística* o lingüística mentalista, entesa –tal com ha postulat Noam Chomsky (1968)– com una branca de la psicologia cognitiva dedicada a la simulació de la competència lingüística dels sistemes psíquics; i, d'altra, una *sociolingüística* concebuda com la branca de la sociologia de la comunicació que s'ocuparà dels rendiments comunicatius dels codis lingüístics. La Teoria Sistèmica del Llenguatge se'ns aparixerà, en conseqüència, escindida indefugiblement en dues cares, com el rostre de Janus, en la mesura en què reproduïx dins la seva configuració interna l'acoblament estructural entre sistemes psíquics i socials, bo i construint gramàtiques establertes, respectivament, per referència a les operacions de la consciència i de la comunicació, que esdevindran entorn imprescindible les unes de les altres.

4.3. Pel que fa al *sentit*, cal assenyalar que els sistemes de consciència l'*experimenten*, mentre que els sistemes de comunicació el *reprodueixen*. En d'altres mots: la dimensió lingüística del sentit sorgeix de l'*ús* del llenguatge –no debades, Wittgenstein (1958: 82) argumentava ja que «el significat d'una paraula és el seu ús en el llenguatge». En terminologia sistèmica, podem contemplar-lo com l'*actualització* de les estructures del sistema, sense que això equivalgui a concebre'l com un mer producte d'aquesta, atès que les estructures constitueixen els resultats de la història del sistema i, en conseqüència, el sentit en deriva i preexisteix a qualsevol actualització. El sentit, doncs, remet sempre al sentit i en cap cas a res situat més enllà o a res de diferent. Ni la consciència ni la comunicació posseeixen la capacitat de fracturar la remissió del sentit a si mateix, dins la qual s'hi troben involucrades. Aquesta autoremissió continua funcionant fins i tot quan hom el nega, circumstància que obre la possibilitat d'imaginar un món desproveït de sistemes susceptibles d'operar amb el sentit, però aquesta només resulta imaginable *des del* sentit –que adopta la configuració d'un *univers autocontingut*, tal com després argumentarem a propòsit de la comunicació.

4.3.1. D'altra banda, el sentit s'ha d'entendre com una representació de la *complexitat*, com un excedent de possibilitats que requereixen d'una selectivitat forçosa. I si la complexitat es caracteritza mitjançant la selecció, aleshores el que anomenem *complexitat estructurada*, això és, la temptativa de dirigir o limitar la selectivitat d'operació a través de les estructures, guarda un paral·lelisme amb l'operació del sentit. Aquesta concepció del sentit presenta l'avantatge de permetre'ns superar la tradicional contraposició entre *ciències dures* i *ciències febles*. Tant la manipulació tècnica de la complexitat amb el recurs a la *causalitat*, pròpia de les ciències naturals, com la *interpretació* del sentit per vies hermenèutiques, pròpia de les ciències socials, s'enfronten a un mateix problema formulat de diferent manera: la necessitat de procedir-hi a una selecció.

5. ELS DOS RANGS DEL SIGNE I LA SEMIOSI IL·LIMITADA

5.1. Els postulats teòrics anteriors contradiuen radicalment el principi fonamental de la lingüística saussureana que concebia la llengua com «un sistema que només coneix el seu ordre propi» (Saussure, 1916: 61). En d'altres mots: el llenguatge *no* és un sistema, perquè no posseeix cap manera *pròpia* d'operar. Sempre depèn del fet que els sistemes psíquics, d'una banda, i el sistema social, de l'altra, prossegueixin la seva autopoiesi mitjançant les seves operacions completament clausurades. De no ser així, cessaria de cop i volta tot llenguatge i, acte seguit, tota possibilitat de pensar lingüísticament. A més a més, el llenguatge no és tampoc, per si mateix, comunicació, atès que el fet de comunicar requereix sempre de més d'un parlant que pugui entendre i reprendre el que hom ha dit. El fet que el llenguatge no constitueixi en cap cas un sistema no significa, però, que la seva estructura interna no estigui plenament afaiçonada sobre un model sistèmic basat en la diferència. Al contrari: com ja notava Saussure (1916: 168), «en la llengua només hi ha diferències», de manera que el valor d'un signe lingüístic resulta impossible d'establir si no és per referència als altres signes. Precisament, els conceptes saussurians de *relacions sintagmàtiques* i *paradigmàtiques* al·ludeixen, des d'uns altres paràmetres, al procés mitjançant el qual una unitat lingüística es relaciona i es diferencia simultàniament d'altres signes *in praesentia*, i al mateix temps, en virtut d'una relació associativa, s'uneix amb termes *in absentia* en una sèrie mnemònica virtual (Saussure, 1916: 171-175).

5.2. Si atenem a l'arquitectura interna del signe lingüístic hi veiem reaparèixer un altre cop la diferència, des del moment en què el concebem, no –segons ha estat

tradicional— com la unitat de la diferència entre significant i significat, sinó com *la unitat de la diferència de la diferència entre significant i significat*. Aquest fet, sovint menystingut, no pot deixar de tenir importants repercussions per a l'estudi del llenguatge.

En aquest sentit, resulta oportú de recordar ací que una de les aportacions més destacables en relació amb aquest canvi d'orientació ha estat l'aparició fa poc més de dues dècades de la Gramàtica Liminar, teoria basada en el mètode de la teoria general de sistemes, les aportacions cognitives de la *Gestaltpsychologie* i l'ús de nocions topològiques per a la formalització dels models lingüístics. No és casual, sens dubte, que el seu punt de partida es situï justament en la crítica de les insuficiències del signe saussurià. Com ha posat en relleu en repetides ocasions el seu creador, Ángel López García (1977: 19-34, 1980: 17-62, 1989: 9-49), tal noció del signe, basada en l'analogia amb les dues cares d'un full (signe = significant / significat) i definida per l'arbitrarietat, la linealitat i el fet de funcionar en un sistema de valors, ha de ser qüestionada, perquè, si bé resulta adequada a les propietats dels codis basats en un conjunt de regles d'atribució de significats preexistents a signes indissociables—verbigràcia, els signes dels llenguatges formals, com la notació lògicomatemàtica o musical—, esdevé del tot insuficient, en canvi, quan és emprada per tal de descriure el funcionament de les llengües naturals, caracteritzades per l'aparició de relacions semasiològiques (un significant amb diversos significats) i onomasiològiques (diversos significants amb un sol significat), la descripció de les quals demana una concepció del signe dotada de major complexitat. Aquesta exigència es plasma en la postulació del *signe asimètric* (signe = significant / significat + significat), producte de la descomposició del significant en unitats diferents de les que s'obtenen de la descomposició del significat i de l'existència d'una relació necessària entre tots dos.

Com s'hi pot apreciar, es tracta d'una concepció que, malgrat l'existència de precedents històrics, enfonsa directament les seves arrels en el principi martinetià de la doble articulació del llenguatge (Martinet, 1960: 20-29) i en el caràcter necessari de la relació entre significant i significat mostrat per Benveniste (1939). Lluny de tractar-se d'un simple detall anecdòtic, la reformulació de l'estructura del signe que acabem de presentar suposa un desenvolupament teòric de singular importància, perquè defineix un procés de semiosi il·limitada, producte de l'equiparació entre els signes lingüístics i metalingüístics, que justifica la relació paradoxal (paradoxa de la frontera) existent entre les llengües naturals i el seu metallenguatge gramatical, derivada de la presència d'una frontera «alternativament infranquejable i franquejable al seu interior i en virtut

de la qual el metallenguatge gramatical apareix netament separat del llenguatge objecte al qual inclou, però, alhora, s'hi presenta com a part integrant i s'hi troba inclòs» (López García, 1980: 29).

5.3. Al capdavant, una de les principals lliçons que inferim de la Gramàtica Liminar consisteix en l'existència de dues modalitats distintes d'acoblament entre els elements constitutius de l'estructura del signe: (a) un tipus d'*acoblament estricte*, característic dels llenguatges formals, que es configuren seguint l'esquema del signe saussurià. L'estretor del lligam existent entre significat i significat els torna poc aptes per ser emprats en modalitats de comunicació distintes d'aquelles per a les quals van ser específicament dissenyats, de manera que en resulta més simple la destrucció que l'adaptació; (b) per contra, els signes de les llengües naturals exhibeixen un tipus d'*acoblament ampli*, susceptible de permetre'ls realitzar la complexíssima funció d'enllaç estructural entre sistemes psíquics i sistemes socials, vehiculant alhora les operacions de la consciència i la comunicació. Com hem vist més amunt, la seva estructura interna els dota d'una plasticitat il·limitada al servei d'una semiosi potencialment infinita, propietat que en ocasions ha estat interpretada com un defecte més que no com un avantatge. No debades una part considerable de les temptatives de creació de llenguatges formals «perfectes» deriva precisament de la creença en la inadequació del llenguatge natural com a instrument del mètode científic. Sens dubte, això ha contribuït a ocultar el fet que els signes del llenguatge natural representen la condició de possibilitat dels signes dels llenguatges formals, de la mateixa manera que la comunicació formalitzada de la ciència constitueix un subconjunt de la comunicació considerada *latu sensu*.

El signe saussurià, doncs, resultaria de la *reducció tecnològica* del signe asimètric i no a la inversa, entesa com una reducció de complexitat a fi d'obtenir una major complexitat comunicativa en un àmbit especialitzat. Ara bé: al contrari del que han sostingut molt sovint els formalitzadors, no és que el llenguatge natural sigui imperfecte pel fet de ser complex i admetre només parcialment la formalització, sinó que, pel fet d'estar basat en un tipus de signes de rang superior, en constitueix el substrat i s'hi configura com a irreductible alhora. Com va notar David Viña (1977: 50-51), la gran paradoxa de la formalització rau en el fet que, «nascuda del projecte de purificar el llenguatge ordinari de les seves ambigüitats i imprecisions ha fabricat aquests monstres irreals fora del món del llenguatge usual, però en canvi, per tal de poder dir-ne alguna cosa (...), necessàriament cal que sigui utilitzat el llenguatge ordinari (amb totes les seves impureses) (...). Si al començament existia el Verb..., també a la fi existirà el Verb».

6. LA COMUNICACIÓ

6.1. La comunicació és l'única operació genuïnament social, ja que és l'única que requereix la presència de *més d'un* sistema psíquic –tesi que integra implícitament la sociabilitat com a part constitutiva de la comunicació. Ens referim, doncs, a una operació social que pressuposa per regla general el concurs d'un gran nombre de sistemes psíquics, sense que per això pugui ser imputada a cap d'ells en concret. Resulta particularment important en aquest terreny no confondre el model de comunicació emprat per la sociologia luhmanniana –i anticipat en alguns aspectes per autors com Walter J. Ong (1982: 170-171)– amb la metàfora tradicional que identificava comunicació amb *transferència* d'informació, d'acord amb la versió lingüística dels postulats de la teoria matemàtica de la informació de Shanon i Weaver, deguda a Roman Jakobson (1960: 32-39). Es tracta d'una concepció de la comunicació que cal impugnar sobretot per tres raons fonamentals: (a) la comunicació *no* equival a desprendre's de res, ans constitueix un esdeveniment d'efectes *multiplicadors*, ja que la seva essència mateixa i *raison d'être* consisteix en la producció de *redundància*, això és, en «l'estructuració mitjançant patrons o predictibilitat» (Bateson, 1972: 436); (b) el model de transferència pressuposa l'accés a l'estat intern dels sistemes psíquics participants en l'acte comunicatiu, possibilitat que, com ja hem vist, resulta vetada pel plantejament del sistema social com a sistema operativament clausurat; i (c) la metàfora de la transferència col·loca l'essencial de la comunicació en l'acte de la transmissió i, alhora, exagera la identitat per a l'emissor i el receptor d'allò que s'hi transmet, quan, en realitat, tal identitat no es troba garantida a la bestreta. A fi de comptes, el denominador comú de totes aquestes objeccions residiria en el fet de concebre la comunicació com el procés resultant de dues seleccions, en què l'emissor transfereix alguna cosa al receptor.¹

1. L'esquema jakobsonià de la comunicació ha estat també qüestionat per part d'autors procedents de la tradició humboldtiana (Weisgerber, 1973: 40-47). A casa nostra, Lluís V. Aracil (1981, 1982) i Josep Lluís Navarro (1994) hi han formulats retrets similars a partir de l'examen dels esquemes comunicatius de Llull i Comte. En qualsevol cas, l'essencial de totes aquestes crítiques rau en el fet de concebre la comunicació com una relació entre individus, on cobren especial importància els processos interns de «concepció» a càrrec dels participants. No negarem l'interès d'aquestes recerques, però els seus resultats no poden de cap manera ser tinguts en compte per la sociologia del llenguatge, ja que es refereixen a processos que, tot i quedar pressuposats, es troben més enllà de la comunicació. L'adopció dels punts de vista dels autors esmentats ens obligaria a considerar com a components intrínsecs de l'operació comunicativa tota una sèrie de factors –com ara els estats psicològics i biològics, la descripció dels aparells fonadors, la biografia dels participants, etc.– els quals

6.2. En canvi, Luhmann entén la comunicació com una *síntesi de tres seleccions*, basada en el model de les tres funcions de sentit dels fenòmens lingüístics (representació, expressió i apel·lació) proposat per Karl Bühler (1934: 48-52), prèviament despullat de qualsevol interpretació en termes de transferència comunicativa entre persones en possessió de creences, intencionalitats, connotacions, etc. La triple selecció proposada per l'autor de *Sistemes socials* consisteix en la *selecció de la informació*, la *selecció de la participació* (o acte de comunicar) i la *selecció de la comprensió* (o acte d'entendre).

6.2.1. Pel que fa a la *informació*, no es pot concebre com l'exteriorització del pensament, sinó com la selecció d'una diferència que impulsa el sistema social a un canvi d'estat, això és, a la producció d'una altra diferència, tal com postulava Bateson. És, doncs, en el propi sistema social que es gesta allò que s'ha de considerar com a informació, en un doble sentit: (a) com a esdeveniment sorprenent –recordeu que, des de la perspectiva matemàtica, la informació d'un missatge és proporcional al logaritme de la improbabilitat–; i (b) com a selecció de possibilitats realitzada a partir d'un ventall d'expectatives. Es tracta d'un procés recursiu potencialment infinit en el temps, on cada selecció informativa altera el ventall d'expectatives que constituirà el punt de partida de la selecció següent. Tot plegat, podria descriure's com un *procés caòtic*, entès a la manera d'Edward Lorenz (1993: 1-23; cf. també Maturana & Varela, 1996: 92-99), és a dir, com una seqüència (gairebé) determinista que simula ser aleatòria, un procés en el qual l'estat actual del sistema (gairebé) determina el seu estat futur, encara que no ho sembli, tal com s'esdevé, per exemple, amb els moviments en una partida d'escacs. De fet, una informació no pot ser processada a menys que respongui al ventall d'expectatives actualitzat de què disposa el sistema en aquell moment. Pel que sabem, la història de la ciència ens proporciona innumerables il·lustracions d'això, començant pel món grec, on una quantitat gens menyspreable de descobriments científics –com ara el de la turbina de vapor, degut a Heró d'Alexandria (ca. II-I aC)– es van malbaratar a causa d'unes estructures socials inadequades (Magalhaes-Vilhena, 1971). El tema ha estat també objecte d'especulació literària per part del novel·lista britànic William Gol-

sobrecarregarien de tal manera les condicions operatives del sistema que el més senzill acte de comprensió esdevindria impossible, perquè requeriria un coneixement massa exhaustiu del món. Per contra, sostenim que els factors esmentats només adquireixen rellevància comunicativa en la mesura en què són tematitzats i abandonen l'estat de mera pressuposició. D'altra banda, la inclusió dels processos interns dels participants com a integrants de la comunicació desemboca en corol·laris tan absurds com el refús de les dimensions institucionals de la comunicació, excloent així de la sociologia del llenguatge un dels seus objectes primordials d'atenció.

ding, el qual a la narració «L'enviat especial» (1956) relata les desventures de Fanocles, personatge de singular creativitat i més absurd destí, capaç d'inventar l'olla a pressió, el vaixell de vapor, la brúixola i la impremta en el marc social de la Roma decadent.

6.2.2. En segon lloc, *la participació o acte de comunicar* pot entendre's com una doble selecció per part de l'emissor (no considerat exclusivament com a sistema psíquic): (a) la selecció de la informació efectuada sobre la selecció de la informació actualitzada en el sistema social; i (b) la selecció de la manera en què aquesta informació és codificada. Aquesta doble selecció és duta a terme en funció d'un criteri de *doble contingència*, concepte introduït en sociologia per Talcott Parsons (1951: 3-29) a fi d'explicar com és possible l'ordre social. Luhmann el (re)defineix des dels paràmetres de la teoria de sistemes com un model de relació entre sistemes altament complexos que utilitzen el sentit i no resulten recíprocament transparents i calculables. Aquests sistemes determinen la seva pròpia conducta a la manera de les caixes negres (*black boxes*), mitjançant operacions autoreferencials, i cadascun d'ells (*ego*) pressuposa el coneixement de les operacions de l'altre—(*alter*), concebut per *ego* com a *alter ego*—, en tant que comparteixen un ventall d'expectatives. Només així dos sistemes opacs arriben a processar-se com a (virtualment) transparents en les seves relacions comunicatives. El recurs al llenguatge constitueix el principal indicatiu de la participació o acte de comunicar, així com el fum constitueix el millor indicatiu del foc.

6.2.3. Finalment, pel que fa a la tercera selecció, la teoria de sistemes afirma que la síntesi mitjançant la qual esdevé possible la comunicació s'aconsegueix en la *comprensió o acte d'entendre*, ja que és aquest el que fa possible la unitat de la diferència, això és, l'observació de les dues seleccions precedents (la informació i la participació) com les dues parts d'una diferència. La comunicació, doncs, té lloc només quan el sistema social processa —via selecció comprensiva— la informació que ha estat seleccionada i participada. Contemplada des del punt de vista de la teoria dels tipus lògics, la comprensió se'ns apareixeria com una selecció situada en un nivell superior a les dues seleccions precedents. El sistema social crea així el seu propi procés d'autoobservació i autocontrol, i pot procedir a la seva autopoiesi —és a dir, tal com elabora la selecció de la informació i de la participació, elabora també la seva pròpia selecció comprensiva, independent dels eventuais rendiments comprensius que els sistemes psíquics puguin arribar a assolir en les seves consciències operativament clausurades. Hom pot comunicar sobre l'entès, el malentès, l'incomprès, etc., sempre i quan es faci sota l'especificació de l'autopoiesi del sistema i no d'acord amb els pensaments o els desigs dels sistemes

psíquics subjacents. La comunicació es sustenta en una paradoxa –la comprensió defectuosa no la interromp–, la tècnica normal de resolució de la qual consisteix a inquirir i clarificar el procés comunicatiu a partir de la comunicació mateixa.

6.2.3.1. El sistema social es configura així, recordem-ho, com un sistema absolutament clausurat en la seva operació. Amb una particularitat destacable: els sistemes socials constitueixen un cas atípic dins els sistemes autopoietics pel fet que operació i observació –habitualment separades– coincideixen en la comunicació, de la mateixa manera que el signe lingüístic coincideix amb el signe metalingüístic, com ja hem vist. Si els sistemes autopoietics empenen l'observació per identificar la pròpia operació, diferenciant-se així respecte de l'entorn, en el sistema social, en canvi, l'observació quedaria integrada dins la comunicació, en el sentit que aquesta no sols permetria l'autopoiesi del sistema, això és l'enllaç operatiu, ans crearia la «realitat» social mateixa –d'acord amb els postulats del constructivisme radical (Watzlawick, 1981; Watzlawick & Krieg, 1991; Watzlawick & Ceberio 1998; Maturana, 1995/96). Al capdavant, és el mateix que pretenia posar de manifest Benveniste (1974: 142-143) quan afirmava que la llengua és l'interpretant de la societat (que esdevé significant en i per mitjà de la llengua), i alhora conté la societat dins el seu aparell conceptual.

6.3. Al nostre entendre, el tractament de la comunicació com una síntesi de tres seleccions ens forneix un model apropiat per dotar d'un major nivell de coherència i abstracció l'estudi dels instruments conceptuals emprats pels sociolingüistes a l'hora de descriure l'ús lingüístic en funció de certs paràmetres. En general, hom s'hi ha referit a una sèrie de *dominis*, entesos com «una generalització superior a partir de situacions congruents (i.e. de situacions en les quals els individus actuen en relacions de rol apropiades amb els altres, en els àmbits adequats a la seva relació de rol)» (Fishman, 1972: 56-57); o *àmbits*, en tant que conjunts d'ocasions resultants de la combinació de variables socioculturals, analitzables en termes de categories socioculturals pertinents (Aracil, 1974: 83-85). Tradicionalment, la manera d'establir aquests dominis o àmbits partia de la formulació d'unes qüestions fonamentals (Fishman, 1972; Aracil, 1979: 144-147; Villena Ponsoda, 1992: 53-61), d'innegable ascendència retòrica: (1) *qui parla a qui* i, en ocasions, també *en presència de qui* (els interlocutors); (2) *de què es parla* (el tema); (3) *en quina mena de situació* (quan); (4) *en quin lloc* (on); (5) *per quin mitjà* (oralitat *vs.* escriptura); (6) *amb quina intencionalitat*; etc. Al nostre entendre, la classificació anterior, deixant de banda el seu caràcter excessivament obert i heteròclit, peca d'una excessiva atenció al paper de l'emissor, com si tot el pes de la comunicació

recaigués sobre les seves espatlles i –d’acord amb una concepció ja refutada– només exercís el paper de mer transmissor de la informació.

En el marc conceptual de la teoria de sistemes aquestes qüestions cal sotmetre-les a una dràstica reformulació, susceptible de contemplar el caràcter de síntesi selectiva atorgat a la comunicació. D’entrada, la referència als interlocutors resta definitivament desvinculada de l’intercanvi d’informació entre individus considerats com a portadors de rols i és reemplaçada per *ego* i *alter*, en tant que instàncies no reductibles a sistemes psíquics, tret de les comunicacions *face to face*. El tema, tampoc no hem d’entendre’l com una tria efectuada per l’emissor, sinó identificar-lo amb el concepte d’informació desenvolupat més amunt. La situació comprèn tota una sèrie de variables que s’inclouen dins la doble contingència, això és, d’acord amb la clausura operacional no tenen a veure amb res extern a la comunicació. Pel que fa al mitjà de comunicació, es relaciona molt directament amb la selecció de la manera en què una informació és codificada i resta adscrit a la selecció de la participació. Finalment, tot allò que es refereix a la intencionalitat esdevé irrellevant per al sistema social, atès que en resta al defora, en el seu entorn (sistemes psíquics). De fet, les intencions n’entraran a formar part tan sols en la mesura en què siguin explícitament processades com a comunicació. En aquest sentit, la diferència fonamental que separa la classificació esmentada dels punts de vista de la teoria de sistemes deriva de la preponderància concedida per aquella a la intencionalitat de l’emissor, que en aquesta darrera, com ja hem vist, resulta reemplaçada per la diferenciació entre informació i participació pròpia de l’acte d’entendre. Ens trobem, doncs, al davant de dues perspectives diametralment oposades.

6.4. Un dels axiomes metacomunicacionals formulats per l’Escola de Palo Alto afirma que «no és possible no comunicar-se» (Watzlawick & Beavin & Jackson, 1967: 52), això és, la comunicació defineix un univers autocontingut, del qual es podria dir que «no necessitaria de res exterior per donar-li corda i engegar-ne els mecanismes, sinó que tot estaria determinat (...) per tirades de daus dins de l’univers» (Hawking, 2001: 85, cf. també 1988: 147). La societat seria, doncs, *l’univers de totes les comunicacions possibles*. Un univers que, com afirma Torres Nafarrate (2000: xix), a partir d’un moment inicial (*big bang*) infinitament mínuscul i dens, es desenvolupa en un procés d’expansió generador d’estructures progressivament més comprensives, susceptibles de rebre la consideració d’autèntiques galàxies comunicatives, com ara la religió, l’art, la política, el dret, l’economia, etc. A l’igual que l’univers, la comunicació, en tant que operació pròpia del sistema social, no persegueix una finalitat, encara que un observador

hi pugui eventualment distingir episodis adreçats a la consecució d'aquesta. L'atribució de finalitats, com la causalitat, és sempre, doncs, una relació selectiva establerta per un *observador*. D'acord amb les formulacions de Maturana i Varela (1996: 116-117) podem considerar-la un cas particular de *conducta*, entesa com la descripció a càrrec d'un observador de les operacions d'un sistema en un entorn que ha seleccionat prèviament. La conducta, per tant, no té a veure amb res efectuat pel sistema –atès que només s'hi produeixen canvis estructurals interns (clausura operacional)—, ans respon a les expectatives especificades per l'observador. Per contra, la teoria de sistemes substitueix els esquemes teleològics per un altre tipus d'argument: la comunicació, en la mesura en què es realitza plenament en la comprensió, compel·leix a l'acceptació o al rebuig tant de la informació com de la participació, en conjunt o per separat. Un missatge pot ser acceptat o no, i això constitueix un *risc* que es troba a la base de la comunicació mateixa. En d'altres mots: la comunicació porta a terme una *bifurcació* de la realitat, creant dues versions del món (la del *sí* i la del *no*). Això no significa, però, que la distribució d'aquestes versions sigui proporcional, pel fet que, des del punt de vista lògic, la comunicació comença per l'acte d'entendre i, d'acord amb el criteri de la doble contingència, aquell qui participa alguna informació ha d'anticipar-ne a la bestreta les possibilitats d'acceptació, incrementades a més a més per l'enorme consolidació del procés de socialització.² Enfocar l'alternativa és precisament allò en què consisteix l'autopoiesi de la comunicació, atès que obliga a enllaçar la comunicació següent amb l'acceptació o el rebuig del·l'anterior. La comunicació absorbeix inseguretats, és a dir, s'orienta mitjançant una seqüencialització temporal a partir de l'última bifurcació, i no li cal reconstruir tot el procés que hi va desembocar. Aquesta seqüencialització ve presidida per un sentit d'*autoritat*, com a capacitat d'oferir (pseudo)raons. Se'ns apareix així com una operació basada en el que el neurofisiòleg Warren McCulloch (1965) anomenava el Principi del comandament potencial, d'acord amb el qual la informació constitueix l'autoritat, entesa com a poder sense domini.

2. Com va assenyalar Lluís V. Aracil en una sessió del Seminari de Sociologia de València (6-XII-1999) dedicada a les categories *sí* i *no*, la plasmació lingüística d'aquesta distribució desigual la trobem corroborada pel fet que la negació representa una possibilitat desconeguda pels llenguatges icònics. Pel que fa al llenguatge verbal, les maneres de dir *no* són escasses i s'assemblen (també els prefixos amb valor negatiu). Això no es contradiu amb el fet que la negació hi faci acte de presència amb molta més freqüència que l'afirmació, ja que és un cas *especial* i cal explicitar-la sempre. Per contra, les maneres d'afirmar són variades i multiformes i la més *ordinària* de totes és no dir res. De fet, l'afirmació explícita en un alt percentatge de casos no apareix sinó com a negació d'una negació.

7. ELS SISTEMES SOCIALS

7.1. El predomini de l'acceptació sobre el rebuig de la comunicació, constitueix una adquisició *evolutiva* de la societat. D'acord amb el Principi de Goldenweiser, segons el qual els problemes estructurals posseeixen només un nombre limitat de solucions possibles (Goldenweiser, 1937; *apud* Luhmann, 1998: 75), l'autor de *Sistemes socials* considera que l'evolució social només pot desenvolupar certes formes, tenint en compte que la contingència del món no pot ser duplicada pel procés de diferenciació. En conseqüència, aborda la diferenciació sistèmica a partir d'una combinació de dues dicotomies asimètriques (sistema/entorn i igualtat/desigualtat), com a resultat de la qual s'arriba a tres tipus de formacions socials *històricament consecutives* –les quals, encara que Luhmann no ho assenyali explícitament, mantenen notables analogies amb els tres patrons de diferenciació grupal (simètric, complementari i recíproc) establerts per Bateson (1972: 93-94)–, amb la particularitat que l'aparició d'una formació de tipus superior no implica la desaparició de l'anterior, sinó la seva inclusió dins el nou tipus.

7.1.1. *Societats segmentades*, que serien històricament les formes més simples de sistema social, basades en un principi de diferenciació en subsistemes funcionalment equivalents –tot i que s'hi contempla la possibilitat de la seva desigualtat, producte de la disparitat fortuïta de les condicions de l'entorn. Verbigràcia: formacions socials arcaiques sustentades en la interacció.

7.1.2. *Societats estratificades*, és a dir, societats diferenciades en subsistemes funcionalment desiguals, on la igualtat esdevé la norma que regula la comunicació interna, mentre que la comunicació amb l'entorn s'estableix en termes de desigualtat (complementaritat). Aquest tipus de formació social –exemplificable mitjançant les societats estamentals, començant pel model apuntat a *La República* de Plató– va resultar d'un augment de grandària i complexitat de la societat sota condicions expansives que exclouïen la presència continuada de la totalitat dels seus membres en la comunicació.

7.1.3. *Societats funcionalment diferenciades*, que transformen la distribució de la igualtat i la desigualtat, de manera que els subsistemes funcionals han de ser desiguals, però els seus entorns associats han de ser iguals, ja que l'única discriminació que s'hi pot establir té a veure amb la funció. Una societat funcionalment diferenciada es postularà, doncs, com una societat d'iguals, en la mesura en què constitueix el conjunt agregat d'entorns per als subsistemes funcionals i aquests no depenen d'una definició del seu entorn en termes de complementarietat, ni en prescriuen dogmàticament

l'*status* en relació amb si mateixos. Els subsistemes funcionals estan estructuralment obligats a processar informació sobre els seus entorns. Cada subsistema pot tolerar un entorn obert i fluctuant en la mesura en què d'altres subsistemes hi realitzin les seves funcions. Aquesta condició requereix un ajust selectiu constant a través de la influència i de l'adaptació a l'*entorn intern* de la societat.

7.2. L'anterior descripció de les formes de diferenciació social és completada per Luhmann amb un enfocament centrat en els nivells de constitució sistèmica, de caràcter eminentment morfològic, on examina el tipus de comunicació específic de cadascun d'ells (Almaraz, 1997). Tal com s'esdevé en la classificació precedent, l'aparició dels nivells superiors no hi pressuposa en cap cas la desaparició dels nivells inferiors. Al contrari: cada nivell de constitució sistèmica sorgeix de la integració dels tipus sistèmics nous i els prèviament existents en una xarxa comunicativa progressivament més complexa. Tenint en compte les formes peculiars d'autoselecció i establiment de límits caldria distingir, doncs, tres modalitats de sistemes socials.

7.2.1. En primer lloc, d'acord amb un gradient de complexitat creixent, hi trobarem els *sistemes d'interacció*, definibles com aquells que s'engendren per la percepció mútua –incloent-hi l'autopercepció– entre sistemes psíquics presents. Això no vol dir, recordem-ho, que els sistemes psíquics entrin a formar part de la interacció comunicativa, que es constitueix relegant-los al seu entorn, sinó tan sols que la presència representa el principi d'autoselecció i fixació de límits en aquesta mena de sistemes. El correlat discursiu de tal modalitat de constitució va quedar ben establert per Benveniste (1956, 1958), amb les seves observacions sobre el fet que el llenguatge està organitzat de manera que permet a cada interlocutor apropiat-se la llengua sencera en autodesignar-se com a *jo*, fundant així la possibilitat de la subjectivitat a través de tota una sèrie de formes «buides» –no sols els pronoms personals, també totes les formes dèctiques (demostratius, adverbis, adjectius) que organitzen les relacions espacials i temporals al voltant de la presència (Bühler, 1934: 98-166)–, que els locutors, en l'exercici del discurs, poden apropiat-se per relació amb la seva persona, definint-se alhora a si mateixos com a *jo* i a l'interlocutor com a *tu*. En virtut d'aquestes premisses la tercera persona esdevé de forma automàtica una no-persona, en la mesura en què forma part necessàriament d'un discurs enunciat per un *jo*, i –a diferència de *jo* i *tu*, en tant que instàncies discursives– no remet a cap persona, sinó a objectes situats més enllà de l'al·locució. Simplificant: el discurs permet a la vegada assenyalar la presència i tematitzar la no-presència.

7.2.1.1. La composició comunicativa de la interacció consta de dos processos: (a) una interacció difusa de caràcter gestual, proxèmic, etc. (Davis, 1971); i (b) la interacció pròpiament lingüística, que apleix la funció molt més específica d'introduir el *tema* de la comunicació. Al nostre entendre, en aquest context resulta pertinent recordar la diferenciació establerta per Bateson (1972: 399-401; 441-442) entre *comunicació digital* i *analògica*. D'acord amb la seva hipòtesi, el llenguatge verbal humà no sorgiria d'un refinament evolutiu a partir dels codis cinètics i del paral·lenguatge, sinó que totes dues modalitats comunicatives s'haurien desenvolupat de manera paral·lela. Pel que fa a la comunicació cinètica i paralingüística, lluny de disminuir amb el transcurs del temps, d'una banda, s'ha anat elaborant progressivament, transformant-se en formes complexes d'art, música, dansa, poesia, etc.; d'altra, en el terreny de la interacció quotidiana, l'expressió facial i l'entonació vocal han adquirit un grau enorme de precisió i varietat, superant de bon tros els rendiments que n'extreuen les altres espècies animals. Aquesta evolució, paral·lela i alhora independent, constitueix un indicatiu del fet que la comunicació humana s'efectua simultàniament en un doble pla: el de la *comunicació digital*, corresponent al llenguatge verbal, i el de la *comunicació analògica*, pròpia de les formes d'expressió cinètiques i paraverbals. L'essencial de la comunicació digital es troba en el fet que un cert nombre de signes convencionals, això és, sense cap relació simple amb els seus referents, s'empren d'acord amb regles anomenades algorismes. La comunicació analògica, per contra, es caracteritza pel recurs a magnituds reals que es corresponen amb d'altres magnituds reals del camp referencial. Evidentment, el fet mateix que les dues modalitats de comunicació apareguin simultàniament constitueix la millor prova que no realitzen les mateixes funcions. Mentre el llenguatge verbal codificaria informació *conscient*, les formes d'expressió cinètica i paraverbal codificarien *pautes de relació*, només parcialment subjectes a control voluntari.

7.2.1.2. Tot i que els sistemes d'interacció s'originen per la presència dels sistemes psíquics –i, per tant, resulten necessàriament efímers i precaris–, la seva estructura sistèmica es configura per damunt d'ells, més enllà de la presència, atès que es constitueixen mitjançant un procés *selectiu*. El procés s'inicia amb una selecció del *tema* de la interacció, a partir de criteris de doble contingència, sobre la qual s'anirà edificant en etapes successives la història del sistema per acumulació d'altres seleccions. Aquesta història revesteix un caràcter *estructurador*, derivat de la funció de reforç de la selectivitat confiada a les estructures, les quals simulen situacions enteses com a *repetició* (freqüències), és a dir, enfoquen les expectatives en una estreta franja dins l'àmplia

gamma del possible. Tenint en compte la inseguretat inherent a la comunicació, que introdueix una bifurcació de la realitat, caldrà considerar no sols la possibilitat d'acompliment, sinó sobretot la de frustració de les expectatives. Davant d'aquesta eventualitat, les estructures sistèmiques han de disposar d'una sèrie de mecanismes susceptibles de permetre la prossecució de la comunicació, bé mitjançant una correcció de les expectatives per tal d'evitar-ne el rebuig, bé mantenint-ne la validesa a través del recurs a sancions, la més important de les quals consistirà, precisament, en la formulació explícita de la possibilitat d'interrompre la interacció –de fet, les múltiples formes de marginalitat social, què serien sinó els efectes d'aquesta interrupció?

Evidentment, en cas que el risc de rebuig resultés predominant, la comunicació resultaria escassament viable. Però això no ocorre, perquè la pauta de normalitat ve donada per l'*assentiment*, producte d'una generalització de les expectatives facilitada per l'autocontrol que emana directament del procés de comunicació –ventall d'expectatives associades a la doble contingència i existència de restriccions estructurals (normes, temes, codis)–, reforçat per la presència dels interlocutors. Tal autocontrol és una adquisició evolutiva del sistema sorgida del procés d'interacció social, que, com tindrem ocasió de veure, en nivells subsegüents de la tipologia social donarà pas a modalitats més sofisticades de control de l'acceptació de la comunicació, representades pels *mitjans de comunicació simbòlicament generalitzats*. I és que, en contra de les aparences, els sistemes d'interacció, de manera inversament proporcional a la seva escassa complexitat, es troben sotmesos a fortes restriccions estructurals de diversa mena, tal com postula la conjectura de von Foerster, segons la qual com més «trivialment» connectats estan els elements d'una xarxa –en el sentit de rígidament o unívocament determinats pels seus veïns– més previsible en resulta el comportament global per a un observador exterior, però més apareix com a «contraintuïtiu» i no dominable per a l'observació interna, i viceversa (*apud* Escohotado, 1999: 202). Potser la millor manera de mostrar algunes d'aquestes restriccions consisteixi a formular-les en forma de preceptes retòrics o màximes conversacionals, com va fer H. P. Grice (1975: 516-517). Però la restricció fonamental que s'hi pot observar es manifesta en el fet que l'ordre intern del procés comunicatiu *no* admet l'aparició de més d'un tema a la vegada, ja que de no ser així els interlocutors es trobarien abocats a situacions com les escenificades pel teatre de l'absurd, que pot ser considerat, en tal sentit, una representació al·legòrica de la incomunicació. En aquest context no resultaria gens aventurat conjecturar que les restriccions d'ordre intern –el que Aracil (1974: 86)

anomenava *normes implícites*— presents en els sistemes d'interacció es fan extensives també a l'aparició de més d'un codi lingüístic a la vegada, circumstància empíricament confirmada en situacions de bilingüisme social pel caràcter complementàriament dominant o recessiu de les varietats lingüístiques involucrades en els sistemes d'interacció. Precisament per això, resulten del tot ineficaces les temptatives de capgirar el predomini d'un dels codis a través de propostes com el bilingüisme passiu, on cadascun dels interlocutors empra la seva varietat i comprèn la varietat de l'altre, en la mesura en què aquest plantejament contradiu les exigències més elementals de la doble contingència, a més a més d'altres tipus de restriccions estructurals com les preceptuades per algunes màximes de Grice.

7.2.2. Quan pugem un esglaó en la tipologia dels sistemes socials, trobem els *sistemes d'organització*, íntimament relacionats amb les societats estratificades i configurats sobre la base que l'operació de la comunicació ja no requereix *necessàriament* la presència de sistemes psíquics. La frontera que els separa dels sistemes d'interacció és una frontera borrosa, i en alguns casos els dos tipus de sistemes es superposen. Així, per exemple, el grau zero dels sistemes d'organització es trobaria representat per la família, entesa com un sistema on la major part de les comunicacions es troben suportades per un substrat presencial, però que es constitueix a partir d'una instància comunicativa superior d'ordre religiós o jurídic —ni que sigui en forma de dret consuetudinari. Òbviament, en cap moment afirmem que els sistemes d'organització puguin prescindir de l'existència de sistemes psíquics en el seu entorn, sinó que en ells es produeix un desacoblament espacial i temporal entre els actes de participació i comprensió. Hi desapareix l'autocontrol, que en els sistemes d'interacció garantia l'acceptació de la comunicació, i el seu lloc és ocupat per altres mecanismes susceptibles d'evitar-ne el rebuig. No debades aquesta mena de sistemes sorgeixen evolutivament a través d'un procés de reducció de la complexitat comunicativa assolida per la interacció, el qual, al seu torn, esdevé el punt de partida per a l'increment de la pròpia complexitat, que es tradueix en l'aparició de rendiments comunicatius progressivament especialitzats. Tal procés ha anat històricament determinat per la introducció de *tecnologies de la paraula* cada cop més sofisticades (escriptura, impremta i mitjans de comunicació audiovisual), el denominador comú de les quals ha estat la liquidació de les restriccions imposades a la comunicació per la presencialitat.

7.2.2.1. Encara que ací no podem examinar amb detall les repercussions de la introducció de l'escriptura sobre els sistemes socials, sumàriament caldria distingir tres

nivells d'oralitat (Zumthor: 1987: 20-21), que expressen la major o menor influència exercida per la presència de l'escrit: (a) *oralitat primària*, característica de les societats mancades de tot coneixement de l'escriptura o la impressió; (b) *oralitat mixta*, que es produeix quan la influència dels textos escrits és externa, parcial i es produeix amb retard respecte a la seva formulació oral; i (c) *oralitat segona*, constituïda a partir de l'escriptura i inserida en un context amb tendència a afeblir els valors de la veu en l'ús i en l'imaginari. La principal diferència entre l'oralitat mixta i l'oralitat segona radica, precisament, en el fet que aquella suposa tan sols la constatació de l'existència de l'escriptura en un sistema social determinat, mentre que aquesta procedeix del sorgiment d'una cultura «erudita», en la qual tota expressió es troba ja condicionada en major o menor grau per l'escrit. Generalitzant molt, podem afirmar que els sistemes d'estricta oralitat primària—és a dir, allà on només existeixen sistemes d'interacció—es caracteritzen pel conservadorisme i el tradicionalisme, atès que el coneixement adquirit s'hi ha de repetir constantment o en cas contrari es perd. Per tant, els patrons de pensament fixos i formularis hi resulten essencials per al manteniment de la saviesa i l'administració eficaç. Es tracta, al capdavant, de sistemes caracteritzats per una comunicació de tipus acumulatiu, redundant o copiós—en el sentit que s'estimen la *copia verborum*, recomanada per la retòrica—, pròxima al món humà vital, de matisos agonístics, empàtica, participativa i situacional. Per contra, els sistemes de comunicació on es registra la presència de l'escriptura presenten una major tendència al dinamisme, l'anàlisi i l'abstracció, en la mesura en què aquesta permet una manipulació descontextualitzada del llenguatge (Ong, 1982: 38-80).

7.2.2.2. La impremta introdueix també modificacions respecte als sistemes socials en què la comunicació està merament condicionada pel recurs a l'escriptura. Mentre que la cultura del manuscrit s'orienta clarament cap al productor o copista, la cultura impresa, en canvi, s'orienta cap a la satisfacció del consumidor, mitjançant una presentació textual estandarditzada. En estreta connexió amb això es troba el fet que, en tant que «reificació» del llenguatge—les lletres o «tipus» existeixen com a objectes abans de la seva utilització per configurar enunciats—, la impremta no va ser gens aliena al nou interès sorgit al Renaixement pels estudis gramaticals, no sols del llatí, sinó també de les llengües vulgars, les quals a partir d'aquesta època van rebre una consideració desconeguda fins aleshores i meresqueren per primer cop un variat repertori d'exaltacions i anàlisis—en forma de diccionaris i, sobretot, de gramàtiques (Auroux, 1994). D'altra banda, la impremta capgira el concepte del llibre imperant en la cultura subsidiàriament

oral del manuscrit (oralitat mixta), on se'l considerava més aviat com una certa classe d'articulació, com un enunciat en el curs d'una conversació, i no com un objecte. Per contra, la concepció del llibre derivada de la interiorització de la nova tècnica, contempla les obres estampades com una mena d'artefacte que «conté» informació. Al seu torn, la distinció entre cultures d'oralitat mixta, caracteritzades per l'existència del manuscrit, i cultures d'oralitat segona, posteriors al funcionament de la impremta, ens permet de retrobar a l'interior de les cultures «lletrades» la distinció entre interacció presencial i desacoblament dels actes de participació i comprensió que fonamentava la diferenciació adés establerta entre sistemes d'interacció i sistemes d'organització. Si en la producció manuscrita l'acceptació de la comunicació ja venia en certa forma garantida pel coneixement previ del destinatari i el recurs a les *auctoritates*, la impremta, per la seva part, fa possible una mena de comunicació on el destinatari és a la vegada desconegut i múltiple. Un text pot trobar destinatari en qualsevol moment i en qualsevol lloc, amb el consegüent increment de la doble contingència, la qual cosa afavoreix el risc inherent a tota comunicació i la creació d'excedents comunicatius. Aquesta multiplicació dels destinataris dóna lloc a l'aparició a gran escala de l'hermenèutica, començant per la «mera» lectura (*hermenèutica de primer ordre*) i continuant posteriorment per l'activitat dels observadors que escruten la proliferació dels actes d'entendre (*hermenèutica de segon ordre*). L'hermenèutica esdevindria, doncs, l'encarnació de la tercera selecció comunicativa en el terreny de la comunicació impresa i alhora l'observació d'aquesta selecció.

7.2.2.3. Simptomàticament, les transformacions ocasionades per la introducció de l'escriptura, i posteriorment per la impremta, en els sistemes de comunicació ens permeten d'accedir no sols –com ha ja estat assenyalat en ocasions (Ong, 1982: 106-107)– al procés elemental subjacent a la dicotomia bernsteiniana del codi restringit *vs.* el codi elaborat (Bernstein, 1971: 25-62, 69-77, 119-145) –represa després per Mary Douglas (1970; cf. també Viana, 1987) als seus estudis sobre l'organització simbòlica dels sistemes socials–, sinó també comprendre millor la distribució funcional complementària entre les varietats A i B típica de la diglòssia (Ferguson, 1959), així com la línia divisòria entre els dos grans estadis de la inversió de la substitució lingüística d'acord amb l'esquema teòric propugnat per Fishman (1991). Així mateix, en la mesura en què les situa en una estreta relació de dependència respecte de les repercussions sociolingüístiques de les tecnologies de la paraula, la perspectiva adoptada pot ajudar-

nos a aclarir, d'una banda, l'origen comú de totes aquestes nocions i, d'altra, les profundes i complexes relacions que mantenen entre si.

7.2.3. En tercer i darrer lloc, la tipologia luhmanniana dels sistemes socials distingeix el *sistema societatari* o *la societat*, en singular, definida com el conjunt de totes les comunicacions possibles i constituïda a partir de la intensificació de la capacitat de comunicació entre absents. Segons l'autor de *Sistemes socials*, el món actual es configura en base a l'existència d'una única societat global, sorgida evolutivament de les societats funcionalment diferenciades, que a partir del Renaixement tendeixen a convergir, sobretot en el terreny econòmic (Wallerstein, 1974, 1980). Aquesta convergència esdevé possible gràcies al fet que la societat desenvolupa codis simbòlics especialitzats d'abast global: els *mitjans de comunicació simbòlicament generalitzats*, entesos com a mecanismes en gran part no lingüístics, en molts casos de difícil caracterització, la funció dels quals consisteix a fer transmissible la complexitat reduïda i a tenir cura de la selectivitat combinada en situacions altament contingents (Chernilo Steiner, 1999). En d'altres mots: es tractaria de facilitar la comunicació en un context de contingència creixent, establint paràmetres de selecció d'informació, de participació i de comprensió, d'acord amb codis binaris (veritat/falsedat, tenir/no tenir, bellesa/lletgesa, lícit/il·lícit) que canalitzen les preferències socials per determinats valors. En tant que processos de comunicació referits a funcions especials, els mitjans simbòlicament generalitzats suposen el requisit indispensable per a la formació de subsistemes de diferenciació funcional (ciència, economia, art, dret...) institucionalment encarnats, característics de la societat moderna.

7.2.3.1. Precisament, un d'aquests subsistemes el constitueixen els *mitjans de comunicació de masses* (*mass media*). Hom acostuma a englobar sota aquest rètol el conjunt format per la impremta i els mitjans audiovisuals, postura també adoptada per Luhmann (1996) en l'estudi monogràfic que va dedicar al tema. Així, entén per *mass media* totes aquelles disposicions de la societat que propaguen la comunicació a través de mitjans tècnics de reproducció en massa, ja que només aquestes tècniques han permès l'expansió que ha desembocat a l'època moderna en la diferenciació d'un subsistema social específic. En el present treball, però, hem preferit atorgar a la impremta una consideració a part, a fi de remarcar-ne el caràcter de pont entre l'escriptura i el món peculiar dels *mass media*, el qual, tot i servir-se als seus inicis exclusivament d'aquella, no derivaria tant de l'aparició del llibre imprès com de la constitució de mitjans de comunicació impresos (com la premsa) o audiovisuals cada cop més especialitzats. De la mateixa manera que més amunt assenyalàvem les diferències

existents entre l'escriptura i la impremta, ara caldrà comentar també la distància que la separa dels mitjans audiovisuals. D'entrada, per damunt de la coincidència en el fet de dissociar els actes de participació i comprensió, aquests mitjans presenten una clara tendència envers la «(re)personalització» de la comunicació, diametralment oposada al procés «despersonalitzador» característic de la cultura impresa. Mentre el llibre propicia un tipus altament formalitzat de comunicació lingüística, l'aprenentatge del qual –allò que en anglès en diuen *literacy*– pressuposa unes formes específiques de socialització institucionalment sancionades i lligades amb la reproducció tradicional dels rangs (Veblen, 1899: 338-371; Bourdieu, 1982: 11-95), els mitjans audiovisuals reintrodueixen l'oralitat i els codis analògics paraverbals en el marc de comunicació unívoca característic dels *mass media*, la qual cosa, a banda de contribuir a soscavar la influència social exercida pels registres literaris, afavoreix en el pla teòric unes condicions de major igualtat d'accés a la comunicació (Enzensberger, 1971). S'hi produeix així una reaparició del caràcter *efímer* de la comunicació propi dels sistemes d'interacció, derivada de la simultaneïtat dels actes de participació i comprensió que presideix la comunicació audiovisual.

7.2.3.1.1. Al capdavant, lluny de suposar cap anomalia, la reaparició de codis paraverbals als mitjans audiovisuals constitueix una il·lustració paradigmàtica de la funció realitzada pels mitjans simbòlicament generalitzats dins el sistema social. Des d'aquesta perspectiva, caldria contemplar-los com un intent de recuperació de la *informació relacional* perduda amb l'aparició de sistemes no presencials, els quals, si bé augmentaven les possibilitats de comunicació pel fet de multiplicar les probabilitats de recepció, no disposaven de la capacitat dels sistemes d'interacció per codificar pautes relacionals recurrent al llenguatge paraverbal de tipus analògic. Ens trobem, doncs, al davant d'un desenvolupament evolutiu del sistema social adreçat a afavorir el processament de comunicacions cada vegada més complexes mitjançant un increment de possibilitats de codificació, definit per la *centralitat* del codi lingüístic (digital), acompanyat a un nivell sistèmic elemental pel llenguatge paraverbal (analògic) i als nivells sistèmics superiors per l'aparició de codis binaris, no lingüístics però de tipus digital. La centralitat del llenguatge queda demostrada per la facultat de constituir-se en model descriptiu de les altres dues modalitats de codificació –podem parlar no sols de llenguatge paraverbal, sinó també de llenguatge de l'economia, el dret, l'art, etc.–, la qual cosa no exclou l'eventualitat que, al seu torn, pugui admetre modelitzacions procedents dels codis simbòlicament generalitzats. D'aquesta manera, resulta possible descriure'l a partir de paràmetres científics, normatius, artístics, econòmics, etc.

Probablement, entre totes aquestes opcions, aquella que a la llarga s'ha revelat més fecunda sigui la que es sustenta en models econòmics, bo i permetent no sols abordar l'estudi de la moneda com a metàfora dels signes (Weinrich, 1958) o el paper exercit en el discurs per la informació monetària del pensament (Shell, 1978, 1982), sinó també l'aplicació de les categories de l'economia política a l'estudi dels intercanvis lingüístics (Lefebvre, 1966: 336-376; Rossi-Landi, 1968; Bourdieu, 1979, 1982; Bourdieu & Wacquant, 1992).

7.2.3.2. Evidentment, no és aquest el lloc ni el moment per dur a terme una caracterització exhaustiva dels *mass media*, tot i que no podem deixar de referir-nos en als aspectes més pertinents per als nostres propòsits. D'entrada, cal assenyalar que si bé el seu procés d'expansió comunicativa només resulta possible gràcies a la tecnologia, no per això l'hem de confondre amb la seva operació constitutiva com a subsistema, consistent en un tipus de comunicació *especialitzada*. Com ja sabem, la comunicació no té lloc fins que s'arriba a l'acte de comprensió, que en aquest cas mai no coincideix espacialment amb l'acte de participació. A més a més, els mitjans no posseeixen mecanismes susceptibles de permetre'ls l'accés a les *modalitats d'(in)comprensió* que caldria contemplar abans d'iniciar la següent comunicació –la qual cosa no significa, és clar, excloure la possibilitat d'una comunicació *a posteriori* per part dels destinataris (en forma de cartes al director, trucades a les emissores, etc.), que resulta sempre processada com a integrant de l'autopoiesi del sistema. Però, més que no en el fet d'haver de romandre a les fosques pel que fa al destinatari, la peculiaritat dels *mass media* rau en la seva capacitat per evitar el fracàs i les contradiccions inherents a la comunicació, procurant-se un públic escaient i experimentant amb possibilitats. La vigilància cada cop més atenta dels índexs d'audiència té a veure, precisament, amb aquesta circumstància: s'hi controla el percentatge de públic que cada programa ha sabut «trobar-se» i no cap mena d'adequació comprensiva, a la qual el subsistema no té accés. En tals condicions, un programa serà retirat sempre i quan no sigui capaç de captar prou quantitat de públic, independentment de si la comunicació era o no (mal)entesa per aquest.

7.2.3.3. D'altra banda, els *mass media* creen una “il·lusió transcendental”, un “estat imaginari de la societat”. En aquest sentit, la seva tasca no es deixa concebre simplement com una seqüència d'operacions, ja que comuniquen i observen alhora. En d'altres mots: es tracta d'una seqüència d'operacions que observen, “construint” realitat social –hi retrobem, doncs, la coincidència entre operació i observació ja comentada en parlar del signe i de la comunicació. En tant que subsistema funcional,

la seva autopoiesi es realitza d'acord amb un codi binari (allò informable *vs.* allò no informable) disposat de manera ortogonal respecte de l'operació constitutiva del sistema social (la comunicació), i s'acobla estructuralment amb el seu entorn, constituït pels altres subsistemes funcionals, mitjançant els temes. Els *mass media* realitzen així una labor de *selecció* i *canalització* de temes procedents d'altres subsistemes (la ciència, la política, l'art, etc.), posant-los a l'abast de tota la societat. Cal remarcar que tal labor *divulgativa* l'efectuen sempre en benefici propi, és a dir, en funció del seu codi específic i no a partir de criteris privatis dels subsistemes que hi proveeixen informació. Luhman distribueix aquests temes en tres *camps programàtics*, susceptibles de mantenir i reproduir diversos acoblaments estructurals amb d'altres subsistemes socials: (a) *notícies/reportatges*, a través del qual els *mass media* s'acoblen al subsistema polític; (b) *publicitat*, acoblat al subsistema econòmic; i (c) *entreteniment*, l'acoblament estructural del qual amb el subsistema de l'art resulta, si més no, problemàtic, per motius que no podem desenvolupar ací (cf. Luhmann, 1996: 98-99).

7.2.3.4. Les consideracions precedents sobre els mitjans de comunicació simbòlicament generalitzats, entre els quals caldria incloure el codi binari dels mitjans de comunicació de masses, ens porten a replantejar de manera radical la *distribució* de les varietats lingüístiques en la societat actual. La irrupció dels *mass media* transforma significativament la jerarquització de les varietats reconeguda tradicionalment per la sociolingüística a partir de concepcions estratificades de la societat, definides pels rendiments comunicatius de l'escriptura i la impremta. Les pautes formals d'aquesta transformació poden ser expressades en termes de teoria de conjunts com el pas d'una *estructura arbòria*, de caràcter rígid, centralitzat i amb una capacitat d'enllaç molt limitada, a una *estructura semireticular o rizomàtica*, làbil, acentrada, no jeràrquica i definida per una connectivitat total (Alexander, 1965; Deleuze & Guattari, 1980: 9-32). Més que no d'una substitució d'estructures, caldria parlar d'un *augment* de complexitat estructural. En el marc de la teoria de sistemes, el procés pot ser conceptuat com una *relaxació* dels controls propis dels mitjans escrits degut a l'augment de complexitat comunicativa, mitjançant el qual tals controls resten inclosos en un medi comunicacional més ampli, que afavoreix una major plasticitat lingüística. De manera paral·lela, l'aparició de subsistemes funcionals dona lloc a varietats especialitzades amb trajectòries mútuament independents, una de les quals, la varietat estàndard corresponent als *mass media*, assumeix la funció, ja descrita, de servir d'instrument a la creació de realitat social, a través de la "traducció" de les comunicacions dels altres subsistemes.

Així com els mass media «creen» realitat, la varietat estàndard «crea» també una *realitat lingüística*, en el sentit que, per damunt de les jerarquies comunicatives producte de les tecnologies de la paraula recolzades en l'escriptura, promou una *homogeneïtzació virtual* del llenguatge oral investida de l'autoritat que emana de la informació, d'acord amb el principi del comandament potencial, esmentat més amunt. És en funció d'aquest doble caràcter que la varietat estàndard posseeix una capacitat de *capil·laritzar* els altres sistemes —i molt especialment els sistemes d'interacció, gràcies al tret de l'oralitat compartida— que cap *koiné* literària del passat no hauria pogut ni somniar.

8. COLOFÓ

8.1. Com el lector haurà tingut ocasió d'apreciar, els desenvolupaments teòrics anteriors no poden deixar de tenir profundes repercussions per a la sociologia del llenguatge, que no hauria d'obviar per més temps la complexitat inherent a la descripció de la societat moderna deguda a la sociologia sistèmica. D'entrada, una de les conseqüències més notables d'aquest plantejament radica en el fet d'obligar-nos a definir amb nitidesa els diversos nivells d'anàlisi que ha de prendre en compte una teoria, per tal d'evitar la generalització al conjunt de la societat de les descripcions procedents de sistemes d'altres nivells. A partir d'ací resulta possible desemascarar la fal·làcia subjacent a les temptatives de construir una sociologia del llenguatge basada en la generalització irresponsable de les premisses dels sistemes d'interacció. El mateix caldria dir, *mutatis mutandis*, d'aquelles teories sociolingüístiques les descripcions de les quals mai no ultrapassen el nivell dels sistemes d'organització, amb la consegüent persistència d'una concepció jeràrquica de la societat que no es correspon amb el grau de complexitat assolit per una societat funcionalment diferenciada com l'actual.

8.2. La perspectiva adoptada ens autoritza també a desestimar el sentit comú disciplinàriament imperant, amb la seva concepció de la llengua com un sistema obert a les causalitats procedents de l'entorn social, reemplaçant-lo per l'enfocament del codi lingüístic com una estructura actualitzada al ritme operatiu d'un sistema social autoreferent i autopoietic, que en fa possible alhora l'acoblament estructural amb els sistemes psíquics. Ens trobem, doncs, al davant d'una teoria amb una extraordinària

3. Per raons d'espai, al llarg del present article no hem pogut ni tan sols esbossar un tractament sistèmic de les situacions de contacte lingüístic (conflictives o no), que seran objecte de treballs posteriors.

capacitat explicativa, que la faculta per abordar amb els mateixos paràmetres tant les situacions conflictives com les situacions consensuals,³ i contempla de manera integrada el paper jugat per les tecnologies de la paraula en l'increment de complexitat dels usos lingüístics. Si a tot això afegim la presència dels mitjans simbòlicament generalitzats, aleshores podrem arribar a esbossar de manera prou completa la complexa trama de què forma part el codi lingüístic, sense la comprensió de la qual no resulta possible copsar-ne els rendiments comunicatius.

8.3. Comptat i debatut, allò que la teoria sistèmica de la societat ve a posar de relleu és la necessitat d'abandonar una sociologia del llenguatge basada en la importació *ad hoc* de bocins de teories sociològiques prèvies, destinats a justificar els resultats d'una recerca centrada de forma gairebé obsessiva en l'observació quantitativa dels sistemes d'interacció, substituint-la per una concepció teòrica d'abast global, coherent i susceptible d'explicar tant el funcionament i l'evolució dels codis lingüístics en la societat com de dur a terme observacions de segon ordre sobre les pròpies construccions teòriques. No voldríem que se'ns malentengués: amb aquestes remarques no pretenem sostenir l'exclusivitat de l'enfocament sistèmic, sinó posar de manifest els seus avantatges sobre d'altres punts de vista alternatius. En conseqüència, pensem que només una sociologia del llenguatge que respongui a tal grau d'autoexigència podrà assolir la complexitat interna necessària per realitzar aportacions fecundes, dignes de ser tingudes en compte per una superteoria social de pretensions universalistes com la que hem presentat en aquestes pàgines.

Castelló de la Plana-Benicàssim, juny-agost de 2002

JOSEP J. CONILL

ANNA SALOMÉ

<<http://www.iespana.es/sociolingustica>>

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEXANDER, C. (1965) «A City is not a tree», *The Architectural Forum*, maig-abril [trad. cast. «La ciudad no es un árbol», dins C. ALEXANDER, *La estructura del medio ambiente*, Barcelona, Tusquets, 1971, pp. 17-55].
- ALMARAZ, J. (1997) «Niklas Luhmann: la teoría de los sistemas sociales antes de la autopóiesis», *Anthropos* 173/174, juliol-octubre, pp. 62-77.
- ARACIL, J. (1986) *Mentes, máquinas y modelos*, Madrid, Tecnos.
- ARACIL, Ll.V. (1965) «Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle», memòria presentada al Centre Européen Universitaire de Nancy [trad. cat. dins Ll.V. ARACIL, *Papers de sociolingüística*, Barcelona, La Magrana, 1982, pp. 21-38].
- (1974) «Sociolinguistics: Revolution and Paradigm», comunicació presentada al 8th World Congress of Sociology of Toronto [trad. cat. «Sociolingüística: revolució i paradigma», dins *Papers de sociolingüística*, pp. 79-94].
- (1979) «Educació i sociolingüística», *Treballs de Sociolingüística Catalana* 2 [reed. dins *Papers de sociolingüística*, pp. 129-217].
- (1981) *Ramon Llull. Some casual remarks by Lluís Aracil* (document mecanoscrit).
- (1982) *Vida, acció i comunicació: el model de Llull i Comte*, sessió del Seminari de Sociolingüística de Barcelona, Barcelona, 23 d'octubre. Document mecanoscrit transcrit per Teresa Marbà.
- AUROUX, S. (1994) *La révolution technologique de la grammatisation*, Lieja, Mardaga.
- BATESON, G. (1972) *Steps to an Ecology of Mind*, Nova York, Chandler [trad. cast. *Pasos hacia una ecología de la mente*, Buenos Aires, Carlos Lohlé & Planeta Argentina, 1985, 1991²].
- BENVENISTE, E. (1939) «Nature du signe linguistique», *Acta linguistica*, I, Copenhague [reed. dins Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, vol. I, París, Gallimard, 1966, pp. 49-55].
- (1956) «La nature des pronoms», dins DD.AA., *For Roman Jakobson*, La Haia, Mouton [reed. dins *Problèmes de linguistique générale*, vol. I, pp. 251-257].
- (1958) «De la subjectivité dans le langage», *Journal de Psychologie*, juliol-setembre, Presses Universitaires de France [reed. dins *Problèmes de linguistique générale*, vol. I, pp. 258-266].

- (1974) «Structure de la langue et structure de la société», ponència presentada al congrés “Linguaggi nella società e nella tecnica” (= Convegno Internazionale Olivetti, Milà, 14-17 d’octubre de 1968), dins *Problèmes de linguistique générale*, vol. II, París, Gallimard, 1974, pp. 91-102 [trad. cat. «Estructura de la llengua i estructura de la societat», *Els Marges* 27/28/29, gener, maig i setembre de 1983, pp. 139-146].
- BERNSTEIN, B. (1971) *Class, Codes and Control*, vol. I, Londres, Routledge & Kegan Paul [trad. fran. *Langage et classes sociales*, París, Minuit, 1975].
- BERTALANFFY, L. von (1968) *General System Theory. Foundations, Development, Applications*, Nova York, George Braziller [trad. cast. *Teoría general de sistemas*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1976].
- BOIX, E. & VILA, F. X. (1998) *Sociolingüística de la llengua catalana*, Barcelona, Ariel.
- BOURDIEU, P. (1979) *La distinction*, París, Minuit [trad. cast. *La distinción*, Madrid, Taurus, 1988].
- (1982) *Ce que parler veut dire*, Poitiers, Arthème Fayard.
- BOURDIEU, P. & WACQUANT, L. J. D. (1992) *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*, París, Seuil, 1992 [trad. cat. *Per a una sociologia reflexiva*, Barcelona, Herder, 1994].
- BUCKLEY, W. (1967) *Sociology and Modern Systems Theory*, Nova Jersey, Prentice Hall [trad. cast. *La sociología y la teoría moderna de los sistemas*, Buenos Aires, Amorrortu, 1970].
- BÜHLER, K. (1934) *Sprachtheorie* [trad. cast. *Teoría del lenguaje*, Madrid, Alianza, 1979].
- CHERNILO, D. (1999) «Integración y diferenciación: La teoría de los medios simbólicamente generalizados como programa progresivo de investigación», article en format d’hipertext aparegut dins *Cinta de Moebio* 6, Universidad de Chile, Facultad de Ciencias Sociales, [adreça electrònica: <http://rehue.csociales.uchile.cl/publicaciones/moebio/06/frames10.htm>].
- CHOMSKY, N. (1968) *Language and Mind*, Nova York, Harcourt, Brace & World [trad. cast. *El lenguaje y el entendimiento*, Barcelona, Seix Barral, 1971; 2ª ed. augmentada 1977].
- CONILL, J. J. (2001a) «La noció de “conflicte lingüístic” segons Benvenuto Terracini», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XLII: Miscel·lània Giuseppe Tavani*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 287-313.

- (2001b) «Minorització lingüística i teoria de catàstrofes. Una temptativa de modelització» (treball inèdit).
- DAVIS, F. (1971) *Inside Intuition: What we Knew About Non-Verbal Communication*, Nova York, McGraw-Hill [trad. cast. *La comunicación no verbal*, Madrid, Alianza, 1976].
- DD.AA. (1996) *Glosario sobre la teoría social de Niklas Luhmann*, Mèxic, Universidad Iberoamericana/ITESO/Anthropos.
- DELEUZE, G. & Guattari, F. (1980) *Mil plateaux (capitalisme et schizophrénie)*, París, Minuit [trad. cast. *Milmesetas: Capitalismo y esquizofrenia*, València, Pre-Textos, 1988].
- DOUGLAS, M. (1970) *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*, Nova York, Pantheon Books [trad. cast. *Símbolos naturales: Exploraciones en cosmología*, Madrid, Alianza, 1978].
- DURKHEIM, É. (1895) *Les règles de la méthode sociologique*, París, Alcan [trad. cast. *Las reglas del método sociológico*, Buenos Aires, La Pléyade, 1977].
- ENZENSBERGER, H. M. (1971) *Baukasten zur Theorie der Medien*, Kursbuch [trad. cast. *Elementos para una teoría de los medios de comunicación*, Barcelona, Anagrama, 1972].
- ESCOHOTADO, A. (1999) *Caos y orden*, Madrid, Espasa Calpe.
- FERGUSON, Ch. (1959) «Diglossia», *Word*, vol. 15, pp. 325-340 [trad. cat. «Diglòssia», *Quaderns de Ponent* 3/4, hivern de 1983, pp. 85-102].
- FISHMAN, J. A. (1972) «The Links between Micro- and Macro-sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When», dins D. HYMES & J. GUMPERZ (eds.), *The Ethnography of Communication: Directions in Sociolinguistics*, Nova York, Holt, pp. 435-453 [trad. cat. «La relació entre micro- i macro-sociolingüística en l'estudi de qui parla, quina llengua, a qui i quan», *Llengües en contacte* 3, desembre del 1984, pp. 51-66].
- (1991) «Recapitulació teòrica: què és la inversió de la substitució lingüística (ISL) i com pot tenir èxit?», dins J. A. FISHMAN, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Clevedon/ Filadèlfia, Multilingual Matters, pp. 381-419 [trad. cat. dins J. A. FISHMAN, *Llengua i identitat*, Alzira, Bromera, 2001, pp. 107-174].
- FOERSTER, H. von (1972) «Perception of the future and the future of perception», *Instructional Science* 1 (1), pp. 31-43 [trad. cast. «La percepción del futuro y el

- futuro de la percepción», dins H. von FOERSTER, *Las semillas de la cibernética: Obras escogidas*, Barcelona, Gedisa, 1996², pp. 187-200].
- (1984) «Principles of Self-Organization in a Socio-Managerial Context», dins H. ULRICH & G. J. B. PROBST (comps.), *Self-Organization and Management of Social Systems*, Berlín, Springer, pp. 2-24 [trad. cast. «Principios de autoorganización en un contexto socioadministrativo», dins H. von FOERSTER, *Las semillas de la cibernética: Obras escogidas*, pp. 138-169].
- FOUCAULT, M. (1966) *Les mots et les choses*, París, Gallimard [trad. cast. *Las palabras y las cosas*, Mèxic, Siglo XXI, 1968].
- GOLDENWEISER, A. (1937) «The Principle of Limited Possibilities in the Development of Culture», dins A. GOLDENWEISER, *History, Psychology and Culture*, Nova York.
- GOLDING, W. (1956) «El enviado especial», dins *The Scorpion God. Three Short Novels*, Londres, Faber & Faber [trad. cast. *El dios escorpión*, Madrid, Alianza, 1973, pp. 121-187].
- GRICE, H. P. (1975) «Logic and Conversation», dins P. Cole & J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics. Speech Acts*, vol. 3, Academic Press [trad. cast. «Logica y conversación», dins L. M. VALDÉS VILLANUEVA (ed.), *La búsqueda del significado*, Madrid, Tecnos/Universidad de Murcia, 1991, pp. 511- 530].
- HABERMAS, J. (1985) *Der Philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt del Main, Suhrkamp [trad. cast. *El discurso filosófico de la modernidad*, Madrid, Taurus, 1989].
- HAWKING, S. (1988) *A Brief History of Time. From the Big Bang to Black Holes*, Nova York, Bantam [trad. cat. *Història del temps: Del big bang als forats negres*, Barcelona, Crítica, 1988].
- (2001) *The Universe in a Nutshell*, Nova York, Bantam [trad. cast. *El universo en una càscara de nuez*, Barcelona, Círculo de Lectores, 2002].
- IZUZQUIZA, I. (1990) *La sociedad sin hombres. Niklas Luhmann o la teoría como escándalo*, Barcelona, Anthropos.
- JAKOBSON, R. (1960) «Linguistics and Poetics», dins T. A. SEBEOK (ed.), *Style in Language*, Nova York, pp. 350-377 [trad. cast. *Lingüística y poética*, Madrid, Cátedra, 1981, pp. 123-173].
- LEFEBVRE, H. (1966) *Le langage et la société*, París, Maspero.
- LÓPEZ GARCÍA, Á. (1977) *Elementos de semántica dinámica. Semántica española*, Zaragoza, Pórtico.

- (1980) *Para una gramática liminar*, Madrid, Cátedra.
- (1989) *Fundamentos de lingüística perceptiva*, Madrid, Gredos.
- LORENZ, E. (1993) *The Essence of Chaos*, Washington, University of Washington Press [trad. cast. *La esencia del caos*, Madrid, Debate, 1995].
- LUHMANN, N. (1984) *Soziale Systeme. Grundrisse einer Allgemeinen Theorie*, Frankfurt, Suhrkamp [trad. cast. *Sistemas sociales: Lineamientos para una teoría general*, Mèxic, Alianza/Universidad Iberoamericana, 1991; citat per la 2a. ed. revisada: Barcelona, Anthropos/Universidad Iberoamericana/ CEJA, Pontificia Universidad Javeriana, 1998].
- (1996a) *Introducción a la teoría general de sistemas* (Lliçons publicades per Javier Torres Nafarrate), Mèxic, Universidad Iberoamericana/ITESO/ Anthropos.
- (1996b) *Die Realität der Massen medien*, Opladen/Wiesbaden, West deutscher Verlag [trad. cast. *La realidad de los medios de masas*, Barcelona, Anthropos/ Universidad Iberoamericana, 2000].
- (1998) *Complejidad y modernidad: de la unidad a la diferencia*, Madrid, Trotta.
- MAGALHAES-VILHENA, V. de (1971) *Desarrollo científico y técnico y obstáculos sociales al final de la antigüedad*, Madrid, Ayuso.
- MARTINET, A. (1960) *Éléments de linguistique générale*, París, Armand Colin [trad. cast. *Elementos de lingüística general*, Madrid, Gredos, 1968].
- MATURANA, H. (1995/96) *La realidad: ¿objetiva o construida?*, 2 vols., Barcelona, Anthropos/Universidad Iberoamericana/ITESO.
- MATURANA, H. & VARELA, F. (1996) *El árbol del conocimiento*, Madrid, Debate.
- MAUROIS, A. (1937) *La machine à lire les pensées* [trad. cast. *La máquina de leer los pensamientos*, Barcelona, Plaza & Janés, 1985].
- MCCULLOCH, W. S. (1965) «A heterarchy of values determined by the topology of nervous nets», dins *Embodiments of Mind*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- MOREY, M. (1987) *El hombre como argumento*, Barcelona, Anthropos.
- MORIN, E. (1977/1980/1986/1991) *La Méthode*, 4 vols., París, Seuil [trad. cast. *El Método*, 4 vols., Madrid, Cátedra, 1986/1983/1988/1992].
- NAVARRO, J. L. (1994) «L'esquema lul·lià de la comunicació», dins *Segon simposi del professorat de valencià de l'ensenyament mitjà i de l'educació secundària obligatòria*, València, Conselleria d'Educació i Ciencia, pp. 259-269.
- NAVAS, A. (1989) *La teoría sociológica de Niklas Luhmann*, Pamplona, Eunsas.

- (1997a) «Niklas Luhmann: Apuntes para una biografía intelectual», *Anthropos* 173/174, Barcelona, juliol-octubre, pp. 40-50.
- (1997b) «Bibliografía de Niklas Luhmann», *Anthropos* 173/174, pp. 59-61.
- NINYOLÉS, R. LL. (2001) «Conflict lingüístic i ideologia», dins T. MOLLÀ (ed.), *Ideologia i conflicte lingüístic*, Alzira, Bromera, pp. 13-32.
- ONG, W. J. (1982) *Orality and Literacy. The technologizing of the Word*, Londres, Methuen [trad. cast. *Oralidad y escritura: Tecnologías de la palabra*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1987].
- PARSONS, T. & SHILS, E. (1951) (eds.) *Toward a General Theory of Action*, Cambridge (Mass.) [n'hi ha trad. cast.: *Hacia una teoría general de la acción*, Buenos Aires, Kapelusz, 1968].
- ROSSI-LANDI, F. (1968) *Il linguaggio come lavoro e come mercato*, Milà, Bompiani [trad. cast. *El lenguaje como trabajo y como mercado*, Caracas, Monte Ávila, 1970].
- RUIZ DE COPEGUI, L. (1983) *Cibernética de lo humano*, Madrid, Tecnos.
- SAUSSURE, F. de (1916) *Cours de linguistique générale*, París, Payot [trad. cat. *Curs de lingüística general*, Barcelona, Ed. 62/Diputació de Barcelona, 1990].
- SHELL, M. (1978) *The economy of literature*, Baltimore, John's Hopkins U. P. [trad. cast. *La economía de la literatura*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1981].
- (1982) *Money, Language, and Thought*, University California Press [trad. cast. *Dinero, lenguaje y pensamiento*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1985].
- SIMON, H. A. (1968) *The Sciences of the Artificial*, Cambridge (Mass.), M. I. T. [trad. cast. *Las ciencias de lo artificial*, Barcelona, A. T. E., 1973].
- SKINNER, Q. (comp.) (1985) *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press [trad. cast. *El retorno de la Gran Teoría en las ciencias humanas*, Madrid, Alianza, 1988].
- TORRES NAFARRATE, J. (1996) «Bibliografía de las obras de Niklas Luhmann», dins N. LUHMANN (1996a: 275-303).
- (2000) «Prólogo», dins N. LUHMANN, *La realidad de los medios de masas*, Barcelona, Anthropos/Universidad Iberoamericana, pp. vii-xxiv.
- VEBLEN, T. (1899) *The Theory of the Leisure Class* [trad. cast. *Teoría de la clase ociosa*, Barcelona, Orbis, 1987].
- VIANA, A. (1987) «Codis lingüístics i significació social», dins SEMINARI DE SOCIOLINGÜÍSTICA, *La diversitat (im)pertinent*, Barcelona, El Llamp, pp. 141-154.

- VIGOTSKI, L. S. (1934) *Pensament i llenguatge*, Moscou [trad. cat. parcial dins L. S. VIGOTSKI, *Pensament i llenguatge*, Vic, Eumo/Diputació de Barcelona, 1988, pp. 147-238].
- VILLENA PONSODA, J. A. (1992) *Fundamentos del pensamiento social sobre el lenguaje (Constitución y Crítica de la Sociolingüística)*, Málaga, Ágora.
- VIÑA, A. (1977) *Contra el lenguaje*, Barcelona, Anagrama.
- WALLERSTEIN, I. (1974) *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the 16th Century*, Nova York, Academic Press [trad. cast. *El moderno sistema mundial*, 2 vols., Madrid, Siglo XXI, 1979].
- (1980) *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the Capitalist World Economy, 1600-1750*, Nova York, Academic Press [trad. cast. *El moderno sistema mundial II*, Madrid, Siglo XXI, 1984].
- WATZLAWICK, P. & J. BEAVIN & D. D. JACKSON. (1967) *Pragmatics of Human Communication*, Nova York, W. W. NORTON [trad. cast. *Teoría de la comunicación humana*, Barcelona, Herder, 1981].
- (comp.) (1981) *Die erfundene Wirklichkeit*, Munic, R. Piper [trad. cast. *La realidad inventada*, Buenos Aires, Gedisa, 1989].
- WATZLAWICK & KRIEG, Peter (comps.) (1991) *Das Auge des Betrachters. Beiträge zum Konstruktivismus*, Munic, R. Piper [trad. cast. *Elojo del observador. Contribuciones al constructivismo*, Barcelona, Gedisa, 1994].
- WATZLAWICK & CEBERIO, M. R. (1998) *La construcción del universo*, Barcelona, Herder.
- WEINRICH, H. (1958) «Moneda y palabra. Investigaciones sobre un campo de imágenes», *Romanica, Festschrift Rohlf*, Halle, pp. 508-521. Reed. ampliada dins H. WEINRICH, *Sprache in Texten*, Stuttgart, Ernst Klett, 1976 [trad. cast. *Lenguaje en textos*, Madrid, Gredos, 1981, pp. 350-368].
- WEISGERBER, L. (1973) *Zweimal Sprache. Deutsche Linguistik 1973 - Energetische Sprachwissenschaft*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag [trad. cast. *Dos enfoques del lenguaje: "Lingüística" y ciencia energética del lenguaje*, Madrid, Gredos, 1979].
- WINKIN, Y. (comp.) (1981) *La nouvelle communication*, París, Éd. du Seuil [trad. cast. *La nueva comunicación*, Barcelona, Kairós, 1984].
- WITTGENSTEIN, L. (1958) *Philosophische Untersuchungen*, Oxford, Basil Blackwell [trad. cat. *Investigacions filosòfiques*, Barcelona, Laia, 1983].
- ZUMTHOR, P. (1987) *La lettre et la voix. De la "littérature" médiévale*, París, Seuil [trad. cast. *La letra y la voz: De la literatura medieval*, Madrid, Cátedra, 1989].